

VIDZEMES MUIŽNIECĪBAS UN LUTERĀŅU GARĪDZNIECĪBAS VĪZIJA PAR ZEMNIEKU KĀRTAS IZGLĪTOŠANU PĒC DZIMTBŪŠANAS ATCELŠANAS*

Vija Daukšte

Dr. hist., vadošā pētniece, Latvijas Nacionālā bibliotēka.

Zinātniskās intereses: Latvijas skolu vēsture un vācbaltiešu muižniecības skolu politika 19. gadsimtā.

Raksts ir veltīts Latvijas skolu vēsturē maz pētītam aspektam – valdošās laicīgās un garīgās elites vīzijai par zemnieku kārtas izglītošanu pēc dzimtbūšanas atcelšanas Vidzemē 1819. gadā. Rakstā ir sniegts ieskats Krievijas impērijas plānos 19. gadsimta sākumā reformēt izglītības sistēmu, parādīts, kā iecerētās reformas mainīja pastāvošo lietu kārtību Baltijas guberņās, kā arī analizēts zemnieku skolu un izglītības regulējums Vidzemes zemnieku likumā 1819. gadā. Rakstā detalizēti apskatītas likuma normas, kas nosaka zemnieku skolu tipus, organizāciju, pārvaldības, ierīkošanas un uzturēšanas jautājumus, kā arī izglītības saturu. Izsekots diskusijai muižniecības un garīdzniecības forumos – landtāgos un sinodēs, kā arī periodiskajos izdevumos par mērķiem un uzdevumiem, kādi būtu nospraužami zemnieku kārtas izglītošanā sociālo un saimniecisko pārmaiņu kontekstā pēc dzimtbūšanas atcelšanas. Hronoloģiski raksts aptver laiku no 1819. gada, kad likumdošanas ceļā tika noteikti skolu regulējumi, līdz 19. gadsimta vidum, konkrēti, 1844. gadam, kad tika izveidota Vidzemes zemnieku skolu – laukskolu jeb tautskolu pārvalde un sākās darbs pie detalizētu normatīvo aktu izveides, kas var tikt uzskatīti par pirmajām tautskolu programmām. Ar to iesākās jauns posms valdošās politiskās elites uzskatu evolūcijā un skolu politikā.

Atslēgas vārdi: 1819. gada skolu likumdošana, zemnieku kārtas izglītības mērķi un uzdevumi, pagastskolas, draudzes skolas, Vidzemes muižniecība, Vidzemes evaņģēliski luteriskā garīdzniecība, tautskolotāju sagatavošana.

* Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekta “Dokumentārā mantojuma izpētes nozīme, veidojot sinerģijas starp pētniecību un sabiedrību” ietvaros (VPP-IZM-2018/1-0022).

“Izglītība ir varas mehānisms – vērtību radošs un vēlams, bet neizbēgami saistīts ar piespiešanu un disciplīnu...”

Mārtiņš Vanags. Uzzināt un nesaprast.
Rīgas Laiks, 06.2014.

IEVADS

Ir apritējuši vairāk nekā 200 gadi kopš Latvijā un Igaunijā, tolaik cariskās Krievijas impērijas Baltijas guberņās jeb tā sauktajās Baltijas provincēs – Igaunijā, Kurzemē un Vidzemē tika atcelta dzimtbūšana. Tas iesāka pārmaiņas, kuras noteica šo provinču saimniecisko, sociālo, kultūras, nacionālo un savā ziņā arī politisko attīstību 19. gadsimtā un vēl 20. gadsimta sākumā.¹ Dzimtbūšanas atcelšana Igaunijā 1816. gadā, Kurzemē 1817. gadā un Vidzemē 1819. gadā, lai arī pretrunīgi vērtēta kā no idejiskā, tā sociālā un tautsaimnieciskā aspekta, kardināli izmainīja līdz tam pastāvējušo saimniekošanas sistēmu. Mainījās ne tikai agrārās attiecības. Nācās veidot jaunu attiecību modeli muižnieku un zemnieku starpā kā ekonomiskā, tā sociālā un šo zemju vēsturiskās pieredzes diktētajā ļoti sarežģītajā nacionālajā aspektā.² 1819. gada agrārajā likumā tika iekļauti arī panti, kas attiecās uz zemnieku skolām un izglītību. Tas vedina domāt, ka likuma normu izstrādātāji – Vidzemes muižniecības politiskā elite bija iecerējuši nopietni pievērsties zemnieku kārtas izglītošanas jautājumiem.

Detalizēti izstrādātais zemnieku skolu regulējums 1819. gada likumā un vācu valdošās laicīgās un garīgās elites zemnieku skolu un izglītības jeb tautskolu politika Latvijas vēstures historiogrāfijā līdz šim ir maz pētīta. Īpaši tas sakāms par pēdējiem gadu desmitiem. Iepriekšējos vēstures periodos ir publicēti darbi Latvijas skolu vēsturē, kas netieši pieskaras arī valdošās elites tautskolu politikai 19. gadsimtā Vidzemē, taču tie ir kritiski vērtējami to tendenciozās ievirzes dēļ. Līdz 1940. gadam izdotā skolu vēstures literatūra seko nacionālās vēstures rakstniecības tradīcijai un noliedz jebkādu vācbaltiešu devumu latviešu valodas, kultūras un izglītības virzībā. Tiesa, šie pētījumi ļauj restaurēt notikumu gaitu, jo visai bieži arhīvu materiāli nav saglabājušies. It īpaši tas sakāms par skolu vēsturnieka Andreja Viča (1897–1943) skrupulozi savākto un apkopoto informāciju.³ Tā Viča skatījumā, piemēram, tautas izglītības attīstībā

19. gadsimtā noteicošo lomu ir spēlējušas garīdzniecības aprindas, ko viņš dēvē par *skolu draugiem*, uzsverot, ka muižniecība tikai bremzējusi garīdzniecības iniciatīvu. Padomju historiogrāfija savukārt vadījās pēc tā laika ideoloģiskajiem kanoniem un vērtēja vācu valdošās elites un luterāņu garīdzniecības darbību latviešu tautskolu laukā no šķiru cīņas pozīcijām un noteiktu sociāli ekonomisku formāciju ietvaros. Turklāt šo pētījumu centrā ir skolu vēsture, bet valdošās garīgās un laicīgās elites darbība tautas izglītībā netiek vispusīgi analizēta. Šajos pētījumos atsedzas pretrunīga aina. No vienas puses, ir parādīta tautskolu attīstības dinamika un skolu un skolēnu skaita pieaugums, kā arī salīdzinoši augstā lasītprasme Vidzemē 19. gadsimta otrajā pusē, taču izpaliek daudzpusīga un kritiska tautas izglītības attīstības gaitas analīze un visu iesaistīto pušu loma tajā. Lielākoties augstais lasītpratēju skaits tiek skaidrots ar Vidzemē labi funkcionējošo mājniecību.⁴ Diskursā par tautas izglītības attīstību 19. gadsimtā trūkst kā vietējās varas, tā impērijas centrālās varas tautskolu politikas daudzpusīgas un kritiskas analīzes.

Pēdējos gadu desmitos Latvijas skolu vēsturē pētījumu nav daudz. Jāpiemin pedagogu un vēsturnieku Alfrēda Stara (1926–2011) un Vladimira Ūsiņa (1918–2001) pētījumi Latvijas skolu un pedagogijas vēsturē. Tie tāpat restaurē notikumu gaitu, taču nepievēršas dziļākai skolu politikas analīzei. Vienīgais pētījums, kas vēltīts vācu valdošās elites skolu politikai 19. gadsimtā, ir pedagogijas zinātņu doktores Zanes Āķītes promocijas darbs.⁵ Latvijas tautskolu vēsturē trūkst gan aptverošu, gan detalizētu, plašos avotos balstītu darbu, kas daudzpusīgi izgaismotu tautskolu vēsturi, analizējot un vērtējot vācbaltiešu valdošās politiskās elites, tā saukto literātu, tostarp luterāņu garīdzniecības uzskatus, to evolūciju un 19. gadsimta gaitā īstenoto politiku zemnieku skolu un izglītības laukā. Latvijas skolu vēstures diskursa paplašināšana šādā aspektā, iespējams, rosinātu diskusiju par skolu vēstures literatūrā ierasti lietoto jēdzienu “latviešu tautskola”. Runājot par valdošās elites skolu politiku, ir svarīgi saprast, cik tālu tā ir sociāla un kādā kontekstā tā iegūst nacionālu dimensiju.

Viena raksta ietvaros, protams, nav iespējams atbildēt uz visiem šiem jautājumiem. Šī raksta iecere ir sniegt ieskatu Krievijas impērijas plānos 19. gadsimta sākumā reformēt izglītības telpu, tostarp arī veidot tautas izglītības sistēmu, kā rezultātā pirmo reizi Latvijas

skolu vēsturē zemnieku izglītības jautājumi ieguva likuma spēku. Rakstā analizētas 1819. gada likumā ietvertās normas, lai mēģinātu saprast, kā tās atspoguļo muižniecības skatījumu uz zemnieku kārtas izglītošanu pēc dzimtbūšanas atcelšanas. Pēc gandrīz divdesmit gadus ilga klusuma, kas iestājās pēc likuma normu pieņemšanas, gadu desmitā no 1835. gada līdz 1844. gadam kā muižniecības, tā garīdzniecības forumos un arī publiskajā telpā norisinājās nemitīgas diskusijas par to, kāds ceļš ejams zemnieku izglītībā, par skolu politikas mērķiem un uzdevumiem un zemnieku izglītības saturu. Balstoties šajā diskusijā, rakstā mēģināts izsekot tam, kā veidojās valdošās politiskās elites skatījums uz izglītības vietu muižniecības un zemniecības attiecību modeli pēc dzimtbūšanas atcelšanas.

Vidzemes muižniecības un luterāņu garīdzniecības zemnieku skolu un izglītības politikas pētījumiem ir samērā plaša avotu bāze. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva Vidzemes bruņniecības fonda (214. f.) un Vidzemes Laukskolu virsvaldes fonda (241. f.) materiāli ļauj sekot diskusijai un viedokļu dažādībai landtāgos (*Landtag*). 214. fondā ir saglabājušies arī landtāgam iesniegti plašāki apcerējumi par skolu lietām. Virsvaldes fondā ir saglabājušies sēžu protokoli, kas ir ļoti nozīmīgs avots, jo virsvalde bija tā, kas īstenoja nosprausto skolu politiku. Savukārt sarakste starp muižniecības pārvaldes iestādēm, ģenerālgubernatora kanceleju un centrālās varas aparātu ir atrodama Krievijas Valsts vēstures arhīvā Sanktpēterburgā Iekšlietu ministrijas fondos (1281., 1282., 1284. f.) un Tautas apgaismības ministrijas fondos (733., 735. f.). Tāpat sarakste par Vidzemes guberņas zemnieku skolu pārvaldes jautājumiem ir izkaisīta Imperatora kancelejas fondā (1409. f.) un Ministru komitejas fondā (1263. f.).

Šajā rakstā aplūkotā Latvijas skolu vēstures aspekta kontekstā kā avots īpaši izceļama Vidzemes skolu padomnieka (1872–1889) Johana Heinriha Gulekes (*Johann Heinrich Guleke*, 1821–1889) uzrakstītā Vidzemes tautskolu vēsture. Guleke bija daudzu notikumu aculiecinieks un darbojošos personu laikabiedrs. Viņš, protams, Vidzemes tautskolu un skolotāju semināra darbību vērtē kā nesavtīgu un nediskutējamu muižniecības un garīdzniecības panākumu, taču tajā pašā laikā saglabā neitrālu pozīciju un atturas no subjektīviem vērtējumiem. Gulekes darbs vairāk nekā simts gadus glabājās

rokrakstā Latvijas Valsts vēstures arhīva Vidzemes bruņniecības fondā (214. f., 152.a l.). Tas tika publicēts 1997. gadā un skolu vēstures literatūrā ir izmantots epizodiski.⁶ Tā kā arhīvu materiāli ļoti bieži ir fragmentāri, Gulekes rokraksts palīdz restaurēt notikumu gaitu un salīdzināt viedokļus. Pētījumā tika izmantoti arī atsevišķi materiāli no Vācijas pavalsts Saksijas-Anhaltes arhīva Veisenfelsas skolotāju semināra fonda (Merseburgas filiāle). Galvenokārt tie ir materiāli, kas ļauj salīdzināt skolotāju izglītības programmas. Veisenfelsas skolotāju seminārā, kā zināms, mācījās Jānis Cimze.

TAUTAS IZGLĪTĪBAS REFORMU IDEJAS KRIEVIJAS IMPĒRIJĀ 19. GADSIMTA SĀKUMĀ

1802. gadā cara Aleksandra I (1801–1825) administrācija uzsāka kursu uz liberālām reformām. Iespējamo reformu lokā bija agrārās attiecības, valsts pārvalde un arī izglītības sistēma. To mērķis bija impērijas politiskās un saimnieciskās dzīves modernizācija. Diskusijas par reformu idejām notika un projekti tika sagatavoti Aleksandram I tuvu stāvošu draugu lokā, kas Krievijas impērijas vēsturē pazīstama kā *Slepenā komiteja*. Lai arī šai draugu kopai nebija likumiskas politiskas varas, tās ietekme bija nozīmīga, un diskusijas par impērijas pārvaldes reformām, dzimtbūšanu un izglītības politikas jautājumiem, kā arī izstrādātie likumu projekti atstāja paliekošu ietekmi Krievijas impērijas politiskajā vēsturē. Tajos bija daudz savam laikam progresīvu ideju. Tas sakāms arī par laicīgās un garīgās izglītības reformu plānu, kurš tapa dzīvās debatēs. Tā vienā no *Slepenajā komitejā* tapušajiem programmatiskajiem dokumentiem bija uzsvērti Lielās franču revolūcijas audzināšanas ideāli: visiem iedzīvotāju slāņiem vienādas tiesības uz izglītību, skolotāju politiska neatkarība, bezmaksas izglītība visos līmeņos, regulāra un atklāta skolu darba analīze. Šie principi tika atzīti par vispārēju izglītības reformu mērķi. Šis savam laikam progresīvās idejas, protams, bija un palika ļoti šauras Krievijas impērijas sabiedrības ieguvums, un tās nespēja ievirzīt impērijas politiku neatgriezenisku reformu gultnē.

Zināma kustība reformu virzienā, tostarp valsts pārvaldē un izglītības laukā, tomēr sākās. 1802. gada 8. septembrī tika publicēts

Aleksandra I manifests par ministriju izveidošanu. Starp jaundibinātajām ministrijām bija arī Tautas apgaismības ministrija. Bija iecerēts radīt vienotu izglītības sistēmu visā impērijā no elementārskolām līdz universitātēm ar vienotu centralizētu pārvaldi. Lai plānu īstenotu, tika nodibināti seši mācību apgabali ar universitāti centrā un skolu lietas nodotas universitāšu pārziņā. Mācību satura jautājumi bija speciāli izveidotas komisijas pārziņā, ko vadīja attiecīgās universitātes rektors. Administratīvo funkciju veikšanai bija paredzēts mācību apgabala kuratora postenis un kuratora kanceleja. Mācību apgabala kuratoru iecēla tautas apgaismības ministrs, un rektors bija pakļauts kuratoram.⁷

Baltijas guberņas – Vidzeme, Kurzeme un Igaunija – tika iekļautas Tērbatas (*Dorpat*, Tartu) mācību apgabalā un nodotas tikko no jauna atvērtās Tērbatas Universitātes pārraudzībā. Krievijas impērija, sekojot jauno laiku Eiropas praksei, uzsāka ceļu uz valsts izglītības sistēmas veidošanu. Centrālās varas iecerētā reforma paredzēja visā impērijā radīt vienotu, pēctecīgu valsts izglītības sistēmu ar četrus veidu mācību iestādēm. Zemākās pakāpes izglītības iestādes bija elementārskolas, nākamā pakāpe bija apriņķa skolas pilsētās. Tālāk sekoja guberņu ģimnāzijas un universitātes. Reforma paredzēja, ka ģimnāzijas un universitātes uztur valsts, savukārt apriņķa un elementārskolas jāuztur pašiem pilsētu un lauku iedzīvotājiem. Vienīgi apriņķa skolu skolotāji saņēma algu no valsts. Valsts pārvaldības sistēmā visas izglītības iestādes atradās Tautas apgaismības ministrijas pakļautībā. Vēlākā tautas izglītības politika 19. gadsimta gaitā rāda, ka, līdzīgi kā citviet Eiropā, izglītības sistēma tomēr pēc būtības tika uztverta un organizēta nevis kā vienota sistēma, bet to veidoja nošķirti skolu tipi, paredzot katrai sociālajai grupai atsevišķu, iepriekš ieprogrammētu izglītības modeli un reizē ar to noteiktu sociālu nišu sabiedrībā. Tika noteikts arī mācību saturs. Apriņķa skolās un ģimnāzijās paredzēja mācīt vēsturi, ģeogrāfiju, bioloģiju, matemātiku, fiziku. Elementārskolas bija domātas galvenokārt zemnieku bērniem, un mācību saturs tajās bija stipri ierobežotāks. Elementārskolu programmā bija lasīšana, rakstīšana, rēķināšana un ticības mācība.⁸ Valdība plānoja rosināt arī skolotāju sagatavošanu elementārskolām. 1805. gadā Tērbatas mācību apgabalam tika izsūtīta pavēle par tautskolu (skolu vēstures avotos un literatūrā zemniekiem domātās zemākās pakāpes

skolas sauc par tautskolām jeb laukskolām) skolotāju semināru atvēršanu. Kurzemē bija paredzēts atvērt vienu, Vidzemē divus, Igaunijā vienu un Somijā vienu skolotāju semināru. Kopā bija iecerēts no valsts līdzekļiem finansēt 280 semināristu sagatavošanu, ietverot skolotāju algošanu. Sarunas par semināru ierīkošanu ilga līdz 1808. gadam, taču beidzās bez rezultātiem.⁹

Dzīvē iecerētā izglītības reforma arī attiecībā uz skolu tīkla izveidi īstenota netika. Turklāt dažus gadus vēlāk reformu ieceres pārtrauca Napoleona armijas iebrukums Krievijā (1812). Aleksandra I laikā pieņemtā elementārskolu likumdošana formāli bija spēkā līdz 19. gadsimta 60. gadiem. Krievijas impērijas varas iestādes pie valsts pārvaldes reformām atgriezās pēc sakāves Krimas karā (1853–1856) un pie izglītības reformām 19. gadsimta 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā, kad impērijas iekšējās guberņās tika aktualizēts agrārais jautājums un gatavota reforma, ar kuru atcēla dzimtbūšanu visās pārējās Krievijas impērijas guberņās (1861). Tomēr gadsimta sākuma elementārās izglītības reformu idejas un projekti dod priekšstatu par patvaldnieciskās Krievijas liberāli noskaņotās valdošās elites daļas vīziju par impērijas attīstības iespējamo virzību. Reformu projekti bija impulss kustībai Tērbatas mācību apgabalā. Te tā neapsīka arī tad, kad impērijas pārējos mācību apgabalos sabiedrības zemāko slāņu izglītība vairs nebija valdošās politiskās elites redzeslokā.

Lai arī formāli gadsimta sākuma reformu ieceres attiecās arī uz Kurzemes un Vidzemes guberņām, turpmāk izglītības attīstība tajās norisa atšķirīgi. Tērbatas mācību apgabalam tapa atsevišķs dokuments, kurš noteica kārtību šī mācību apgabala zemnieku skolām. Skolu komiteja universitātes rektora Georga Frīdriha Parrota (*Georg Friedrich Parrot*, 1767–1852) vadībā izstrādāja *Nolikumu par draudzes skolām Tērbatas mācību apgabalā*. 1805. gadā to apstiprināja tautas apgaismības ministrs.¹⁰

Nolikums paredzēja, ka Kurzemē lauku apvidū jāatver 65 un pilsētās – deviņas draudzes skolas (*Parochialschulen*). Draudze te domāta administratīvas vienības izpratnē. Kā zināms, Kurzemē vecā parauga baznīcas draudzes skolu (*Kirchspielschulen*) nebija. Vidzemē, kur vecā parauga baznīcu draudzes skolas jau pastāvēja, bija paredzēts tās pārveidot un papildus vēl atvērt 12 jaunā parauga draudzes skolas. Desmit draudzes skolas paredzēja atvērt arī pilsē-

tās. Skolas bija jāuztur un skolotāji jāalgo draudžu sabiedrībām. Mācības tajās paredzēja bezmaksas. Nolikumā bija minētas arī Vidzemē zināmās, vēl no 18. gadsimta pastāvošās muižu skolas. Privātajās muižās tās bija jāierīko pēc muižnieku *brīvas gribas*, bet valsts muižās – uz draudžu sabiedrību rēķina.

Nolikums noteica arī mācību saturu un ilgumu visa veida zemiņu skolās. Muižu skolās paredzēja mācīt lasīšanu, elementāru rēķināšanu un ticības mācību. Draudzes skolās mācību saturs bija iecerēts plašāks – bija jāmāca arī praktiskas iemaņas dārzkopībā un biškopībā. Mācību ilgumu draudzes skolās paredzēja no trīs līdz četriem gadiem – piecus, sešus mēnešus gadā. Salīdzinājumam: Iekšķrievijas mācību apgabalos draudzes skolas bija viengadīgas ar sešiem, septiņiem mācību mēnešiem gadā. Salīdzinot ar līdz tam Vidzemē pazīstamajām vecā parauga baznīcas draudžu skolām, kuru galvenais mērķis bija sagatavot bērnus iesvētīšanai draudzes dzīvē (konfirmācijai), jaunās draudzes skolas bija vairāk laicīga rakstura un plašāk orientētas.

Skolu vēstures literatūrā ir vērojami mēģinājumi tautskolu jeb elementārās izglītības attīstībā saskatīt zināmu kontinuitāti: no vēlo viduslaiku rakstīšanas, lasīšanas un rēķināšanas skolām līdz reformācijas laika profānu katehētu baznīcas skolām, tālāk uz elementāru izglītību mātes valodā un, visbeidzot, 18. un 19. gadsimta mijā – topošās tautskolas nacionālai audzināšanai un vispārelementārai izglītošanai.¹¹ Tiesa, šī tēze ir vairāk teorētiska, tomēr ir saprotams, ka sabiedrībā notiekošie procesi tieši ietekmēja tautas izglītības attīstības ceļu, savukārt izglītības attīstības līmenis kavēja vai virzīja ikvienas sabiedrības pārmaiņu procesus. 19. gadsimta sākumā vairumā Eiropas valstu jau sāka nostiprināties valsts elementārās izglītības sistēma un veidojās skolu tīkls. To mērķis bija gādāt par valstij lojāliem sabiedrības zemākajiem slāņiem un to spēju iekļauties sabiedrības dzīvē un ieņemt noteiktu vietu saimniekošanas sistēmā. Lai arī Tērbatas mācību apgabalā atsevišķi izstrādātais nolikums palika uz papīra, tas ir nozīmīgs dokuments, kas raksturo, kā notika uzskatu evolūcija izpratnē par tautas zemāko slāņu izglītības lomu visas sabiedrības attīstībā apgaismības, humānisma un modernizācijas kontekstā. Turklāt Tērbatas mācību apgabalā uzsāktās darbības radīja apstākļus, kas sekmēja Baltijas vācu valdošās elites – Vidzemes un Kurzemes muižniecības

pievēršanos šejienes zemnieku skolu jautājumiem. Rezultātā zemnieku skolu regulējums tika iekļauts 1817. un 1819. gada dzimtbūšanas atcelšanas likumos.¹²

Tāpat kā visos guberņu dzīves iekšējos aspektos, arī zemnieku skolu un izglītības jautājumos Baltijas guberņu muižniecība bija neierobežota lēmēja un likumu ierosinātāja. Respektējot vēsturiskās tradīcijas un Nīstades miera līguma (1721) nosacījumus, 18. un 19. gadsimta mijā Baltijas guberņas, kā zināms, ieguva īpašu statusu Krievijas impērijā. Tā bija sava veida valsts valstī, *Landesstaat*. No pārvaldes tiesiskā aspekta tās nebija Krievijas guberņas. Tā bija savdabīga muižnieku republika ar feodālajai sabiedrībai raksturīgu kārtu struktūru un saimniekošanas veidu, ar muižu kā lauku pamatstruktūru, ar šai sabiedrībai raksturīgu dzīves veidu un autonomu pārvaldes modeli jeb kārtu pašpārvaldi (*Selbstverwaltung*), kuras galvgalī bija provinču (guberņu) zemes sapulces – landtāgi un tiem bija pakārtotas arī skolu pārvaldības iestādes.¹³ Visi ar zemnieku skolām un izglītību saistītie jautājumi, tostarp skolu likumdošanas iniciatīva, bija muižniecības pārziņā. Tērbatas mācību apgabala izglītības iestādes Krievijas impērijas pārvaldes sistēmā atradās nevis Tautas apgaismības ministrijas pakļautībā, bet gan, tāpat kā visas Baltijas guberņu lietas, bija padotas Iekšlietu ministrijai un tās ietvaros Vispārējo lietu departamentam. Visu gadsimta pirmo pusi šie jautājumi tā īsti līdz galam nebija noregulēti un palaikam uzplaiksnīja pretrīkības, līdz ar 1838. gada 13. novembra cara ukazu tika noteikta kārtība, kāda pastāvēja līdz pat gadsimta beigām – rusifikācijas sākumam.¹⁴ Turpmāk Baltijas ģenerālgubernatoram tikai katru gadu bija jāiesniedz Tautas apgaismības ministrijai pārskati par zemnieku skolu stāvokli. Impērijas centrālā vara respektēja gan to, ka zemnieku izglītības lietas te bija vietējās vācu muižniecības kārtu pašpārvaldes pilnīgā pārziņā, gan vācu valodas lietošanu kā lietvedībā, tā sadzīvē un izglītības telpā. Savukārt Baltijas provinču valdošā politiskā elite, balstoties uz vēsturiski izveidojušos šo provinču īpašo statusu Krievijas impērijas sastāvā, faktiski panāca, ka tai tika deleģēta *jaunatrastā valsts funkcija* sabiedrības zemāko slāņu izglītošanā. Sāka formēties valdošās elites strukturēta skolu un izglītības politika. Tika radīta skolu likumdošana. Rezultātā Vidzemē un Kurzemē pakāpeniski veidojās sabiedrības zemākajai kārtai – zemniecībai domāta izglītības

sistēma. Izglītības telpa tika institucionalizēta, noteikti izglītības mērķi, sakārtota skolu pārvalde, sagatavotas skolu programmas, definēta obligātā pamatizglītība, tās saturs un ilgums.

Pirmais nozīmīgais solis tika sperts reizē ar dzimtbūšanas atcelšanu Kurzemē 1817. gadā un Vidzemē 1819. gadā. Zemnieku skolu un izglītības regulējums šajos agrārajos likumos bija pilnībā vietējās muižniecības politiskās elites iniciatīva.

ZEMNIEKU SKOLU JAUTĀJUMI 1819. GADA VIDZEMES ZEMNIEKU LIKUMOS

Vidzemes muižniecība vēl 18. gadsimtā vairākkārt mēģināja aktualizēt jautājumu par zemnieku skolām. Tika veiktas skolu vizitācijas un apkopota informācija par skolu un skolēnu skaitu (1735/1736; 1739/1740), jautājumi tika apspriesti Vidzemes bruņniecības landtāgos. Īpaši plašas diskusijas izvērtās 1765. gada landtāgā. Pēc Virskonsistorijas (*Oberkonsistorium*) prezidenta landrāta Johana Ādolda Ungerna-Šternberga (*Johann Adolph von Ungern-Sternberg*, 1726–1793) ierosmes landtāgs 1765. gada 12. februāra sēdē plaši apsprieda šos jautājumus un pieņēma lēmumu, kas sastāvēja no 13 punktiem.¹⁵ Tika noteikts, ka katrai muižai, kuras zemes platība sasniedz piecus arkļus, jāierīko skola saviem zemniekiem. Skolu vēstures literatūrā tās ir pazīstamas kā muižas skolas (*Hofschulen*). Muižas, kuras bija mazākas par pieciem arkļiem, varēja sūtīt bērnus draudzes skolās (domātas vecā parauga baznīcas draudzes skolas *Kirchspielschulen*). Tika noteikta arī mājniecība. Skola bija jāapmeklē visiem tiem bērniem, kuru mājniecībā iegūtās zināšanas bija nepietiekamas, ko pārbaudē konstatēja draudzes mācītāji. Mācītājiem ik četras nedēļas vajadzēja apmeklēt skolas un pārbaudīt zināšanas, kā arī sekot mājniecībā apgūtajam. Mājniecībā vai muižas skolā iepriekš sagatavotos bērnus vēlāk nācās sūtīt draudzes skolās, ja “mācītājs vai muižnieks to atzina par nepieciešamu”.¹⁶ Skolu pārraudzība tika uzdots baznīcas virspriekšniekiem (*Oberkirchenvorsteher*), tātad muižniekiem.

Taču mērķtiecīgas skolu politikas, skaidra viedokļa un programmas, ko īsti mācīt, cik daudz mācīt, kādās skolās un kam mācīt, vēl nebija. Kaut cik aptverošs zemnieku bērniem domāto skolu tīkls, kā jau iepriekš aprakstīts, 19. gadsimta sākumā faktiski

neeksistēja. Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas ģenerālsuperintendents Kārlis Gotlobs Zontāgs (*Karl Gottlob Sonntag*, 1765–1827) situāciju vērtēja visai bēdīgos toņos, norāidīdams, ka “tas ir liels morālisks apmāns – gadiem ilgi iztēloties, ka zemnieku skolu lietas ir plaukstošā stāvoklī” (*Und dennoch ist das ganze Gamälde, in so fern es einen seit lange schon blühenden Zustand der livländischen Bauernschulen darzustellen scheint, eine grosse moralisch-optische Täuschung*).¹⁷ Arī vācbaltiešu vēsturnieks Aleksandrs Johanness Tobīns (*Alexander Johannes von Tobien*, 1854–1929), visai atzinīgi vērtējot 1819. gada skolu likumus, atzina, ka līdz 18. gadsimta vidum tautas izglītība Vidzemē bija bēdīgā stāvoklī, jo bruņniecības muižu īpašniekiem, kuri bija patiesi ieinteresēti izpostītās zemes saimnieciskā atjaunošanā, trūka intereses par garīgām lietām.¹⁸

Vidzemes bruņniecības valdošā politiskā elite zemnieku skolu jautājumus no jauna aktualizēja 19. gadsimta pirmajos gadu desmitos saistībā ar pārmaiņām agrārājās attiecībās. Tobīns rakstīja, ka blakus agrārājai likumdošanai zemnieku skolu lietas bija nozīmīgākais bruņniecības darbības lauks.¹⁹ Viņš uzsvēra, ka Vidzemes bruņniecības (*Adel*) vidū ir ne mazums patiesu tautas draugu, kas var nodrošināt skolu lietu sekmīgu virzību uz priekšu (*Hatte auch die Schulreform in Livland so gut überall in der Welt mit Gegnern zu kämpfen, so fanden sich doch unter dem livländischen Adel einflussreiche und tatkräftige Freunde des Landvolkes, die den Fortgang der Sache sicherte*).²⁰ Jāpiekrīt Tobīnam, ka daļa muižniecības un evaņģēliski luteriskās garīdzniecības patiešām stingri turējās pie pārliecības, ka zemnieku skolu lietas ir likumdošanas ceļā jāsakārto. Pateicoties tam, 1819. gada Vidzemes zemnieku likumos skolu un izglītības jautājumi bija detalizēti izklāstīti vairākos paragrāfos.²¹ Likums noteica skolu tipus, reglamentēja skolu izveidošanas un uzturēšanas nosacījumus, skolu pārvaldības, izglītības satura un ilguma jautājumus, kā arī soda mērus, ja vecāki atsakās sūtīt bērnus skolā.

Lauku pagastos bija paredzētas divu tipu zemnieku skolas ar stingri noteiktu pēctecību – pagastskolas (*Gemeindeschulen*) un draudzes skolas (*Parochialschulen*).²² Pagastskolas bija domātas visiem zemnieku bērniem, bet draudzes skolas – turīgākajai zemnieku daļai. Skolu dibināšanu noteica ne vairs muižas platība, bet

vīriešu kārtas dvēseļu skaits attiecīgajā pagastā. Tā uz katrām 500 vīriešu kārtas dvēselēm bija jāatver viena pagastskola²³ un uz 2000 vīriešu kārtas dvēselēm viena draudzes skola.²⁴ Atšķirībā no iepriekšējās kārtības, kad zemnieku skolu ierīkošana un uzturēšana formāli bija muižu īpašnieku pienākums, tagad likums noteica, ka saistības par skolu ierīkošanu un uzturēšanu jāuzņemas pagastiem un draudzēm, tātad zemniekiem pašiem. Būvmateriāli skolu ēku celtniecībai un zeme vai nauda skolotāju algošanai jādod muižniekiem.²⁵ Tā kā jaunie skolu likumi bija alternatīva centrālās varas uzsāktajai zemnieku skolu reformai, tad to ietvaros tika definēta arī muižniecības atbildība, tiesības un pienākumi. Skolu pārvalde un skolotāju iecelšana tika nodota Vidzemes muižniecībai. Baznīcas virspriekšnieks (*Oberkirchenvorsteher*), kuram bija jābūt muižas īpašniekam, vadīja skolu konventus. Uzraudzību un kontroli par skolu darbu un mājmacību deleģēja draudžu mācītājiem un baznīcu pērminderiem. Pēc draudžu mācītāju priekšlikuma tika izvēlēti skolotāji zemnieku skolās, bet amatā skolotājus iecēla muižnieki. “Draudzes skolās skolmeistari tiek iecelti no visiem vienas draudzes kungiem un no mācītāja tai draudzes kungu sanāksnā jeb Konventē.”²⁶

Likumā reglamentētais mācību saturs, it īpaši pagastskolās, vēl bija visai ierobežots. Pagastskolās bērniem lielākoties paredzēja mācīt lasīt un skaitīt katķismu, kā arī baznīcas dziesmu dziedāšanu. Tās bija jāapmeklē no desmitā dzīves gada – “tik ilgi, līdz mācītājs zināšanas atzina par pietiekamām”. Draudzes skolās mācību priekšmetu spektrs bija nedaudz plašāks. Tajās vajadzēja mācīties lasīt, rakstīt un apgūt “tādas zināšanas un arī pieņemt visu citu labu mācību, caur ko visa lieka un māņu ticība zūd pie ļaudīm, un kas māca izsargāties no briesmām un kas padomu dod, kā savas kārtas darbus būs strādāt ar prātu un padomu”. Draudzes skolās paredzēja sūtīt bērnus no 14. līdz 17. dzīves gadam, un “viņu vecākiem vajag būt tādiem, kas paši savus bērnus var uzturēt”. Likums noteica arī, ka “tādi jaunekļi, ko pagasts par savu naudu turēja pie gudrākas mācīšanas draudzes skolās, [...] nevar atrauties jeb liegties savam pagastam sešus gadus kalpot par pieklājīgu loni vai kādā skrīvera, vai skolmeistara amatā”²⁷

Skolas laiks kā pagastskolās, tā draudzes skolās bija no Mārtiņiem – 10. novembra līdz 10. martam. Vecākiem vai saimniekiem,

kuri nepildīja likuma normu, tika paredzēts uzlikt soda naudu. Soda nauda bija jāmaksā arī tad, ja bērns nenokārtoja kādu no skolas pārbaudījumiem.²⁸ Lai arī līdz stingri noteiktai obligātai izglītībai visiem bērniem neatkarīgi no to kārtas vēl bija ceļš ejams, soda mēri tomēr uztverami ne tik daudz kā sankcijas par nepaklausību, bet šajā kontekstā – kā mēģinājums attiecināt likumā noteiktās normas uz visiem zemnieku bērniem.

Skolotāju semināri draudzes skolu skolotāju sagatavošanai 1819. gada likumā nebija paredzēti. Tas vēlāk raisīja visai spraigas diskusijas un pretrunīgus viedokļus gan pašas muižniecības dažādo politisko grupu starpā, gan attiecībās ar centrālo varu Pēterburgā, kā arī garīdzniecības aprindās. 19. gadsimta 20. gados tapa vairāki skolotāju semināru projekti, bet neviens no tiem netika īstenots.²⁹ Tas, ka 1819. gada likums neparedzēja skolotāju semināru atvēršanu, radīja nopietnus šķēršļus J. Cimzes Valkas–Valmieras skolotāju semināra dibināšanas un vēlāk pastāvēšanas gaitā.

Kā laikabiedru, tā vēlākajos vācbaltiešu autoru darbos 1819. gada skolu likumi tika vērtēti ļoti atzinīgi – kā pavērsiens skolu politikā. Tobīns rakstīja, ka šis *garabērns* (*Schöpfung*) ir uzskatāms par *slavas lappusi* Vidzemes bruņniecībai (*welkbares Ruhmesblatt der livländischen Ritterschaft*).³⁰ Un tomēr likumā noteikto normu ieviešana bija lēns un sarežģīts process, un līdz gadsimta vidum Vidzemē tā arī nebija panākts vajadzīgais skolu skaits. Gadsimta pirmajos gadu desmitos skolu statistika vēl bija visai bēdīga. Tā 1835. gadā Vidzemes latviešu daļā skolu bija apmeklējuši tikai 7,34% bērnu un jauniešu vecumā no 7 līdz 17 gadiem.³¹ Vidzemes skolu padomnieks (*Schulrath*, no 1872) Guleke rakstīja, ka dzimtbūšanas atcelšana Vidzemē 1819. gadā bija nepieciešama un nevarēja tikt atlikta, taču šķiet, ka noteikumi par skolām ir pieņemti, mazākais, nedaudz par agru (... *nicht zu früh erlassen waren, erscheint mindestens warscheinlich, da die Sache nun 15 Jahre ganz ruhte*), jo lietas uz 15 gadiem tika noliktas malā.³² Pēc dzimtbūšanas atcelšanas situācija nevis uzlabojās, bet, gluži otrādi, pasliktinājās. Nopietnākais šķērslis skolu ierīkošanai bija tas, ka pēc dzimtbūšanas atcelšanas visa zeme juridiski tika nostiprināta kā muižnieku īpašums. Līdz tam pastāvējušās muižu skolas ar zemi nodrošināja muiža. Jaunā kārtība atbrīvoja muižniekus no šī pienākuma un uzlika to uz zemnieku pagastu pleciem. Tas kļuva par vienu no lielā-

kajiem ierobežojumiem tālākai elementārās izglītības sistēmas veidošanai. Kā daudzkārt tieši un netieši norādīts 19. gadsimta skolu vēstures literatūrā, tika cerēts, ka zemnieki būs ieinteresēti iesaistīties skolu dibināšanā un uzturēšanā. Tā tomēr nenotika. Iepriekš pastāvējušās zemnieku skolas muižās uz muižu zemes nereti tika likvidētas. Zemes jautājums zemnieku skolu ierīkošanai nepazuda no sarunu loka līdz pat sešdesmito gadu vidum, kad 1865. gadā ar Vidzemes bruņniecības landtāga lēmumu muižniecībai tika uzlikts pienākums piešķirt zemi skolu celšanai.³³ Tiesa, vēl šur tur pastāvēja vecās muižu skolas, kas darbojās sekmīgi un regulāri vēl no 18. gadsimta beigām un dažkārt pat visu 19. gadsimtu. Tāda, piemēram, Vidzemē bija Ungurmuižā (*Orellen*) ierīkotā skola zemnieku bērniem. Līdz 19. gadsimta 30. gadu otrajai pusei šajā jautājumā tomēr valdija iesīkstējis klusums. Arī centrālā vara nemēģināja iejaukties. Kā rakstīja Guleke, “visi bija nemierā, un lietas uz priekšu nevirzījās”.³⁴

Likuma normas, kas regulēja zemāko kārtu skolas un izglītību, protams, atspoguļoja tā laika sociālo nevienlīdzību sabiedrībā, tomēr skolu regulējuma iekļaušanu Vidzemes zemnieku likumos 1819. gadā nevajadzētu novērtēt par zemu. Tajos iezīmējās valdošās vācu politiskās elites vīzija par zemnieku izglītības saturu un mērķiem, līdztekus veidojās izpratne par zemnieku kārtas vietu un lomu sabiedrības attīstībā. Mēģinājums definēt zināmus ietvarus zemnieku kārtas izglītībai vēstīja par gatavību strukturēt šos jautājumus un piešķirt tiem obligātu un neatgriezenisku raksturu. Tas bija zināms solis attīstības virzienā un tuvināja izpratni par zemnieku izglītošanas nepieciešmību vispārārtītai praksei Eiropas zemēs 18. un 19. gadsimta mijā.

ZEMNIEKU IZGLĪTĪBAS SOCIĀLI POLITISKIE UN SAIMNIECISKIE MĒRĶI: DISKUSIJAS VIDZEMES MUIŽNIECĪBAS LANDTĀGOS, EVAŅĢĒLISKI LUTERISKĀS BAZNĪCAS SINODĒS UN PREŠĒ 19. GADSIMTA PIRMAJĀ PUSĒ

Pirmais gadu desmits pēc dzimtbūšanas atcelšanas pagāja bez nozīmīgām aktivitātēm. Pārmaiņas sākās 19. gadsimta 30. gados. 1833. gadā, kā zināms, Vidzemē vajadzēja beigties t.s. pārejas

stāvoklim, un zemnieki ieguva pilnīgu pārvietošanās brīvību. Muižu saimniecībai pārkārtojoties ražošanai tirgus vajadzībām, kļuva aktuāls gan zemes iznomāšanas jautājums, gan brīva darbaspēka pieturēšana uz laukiem, gan sekmīgas zemnieku saimniecības. Intensīvas saimniekošanas metodes prasīja apgūt jaunas zināšanas. Protams, arī 18. gadsimta mantojums – apgaismības idejas par cilvēka vērtību un zemnieku kārtas vietu un lomu ikvienas zemes labklājības nodrošināšanā – nepalika bez ievēribas.

No 19. gadsimta 30. gadu vidus Vidzemes vācu valdošās politiskās elites skolu politikā un līdz ar to tautskolu attīstībā sākās jauns posms. Zemnieku skolu sliktajam stāvoklim uzmanību vispirms pievērsa Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas vadība. 1832. gadā izveidotā Krievijas evaņģēliski luteriskās baznīcas Sātversme noteica, ka garīdzniecības uzdevums ir “rūpēties par bērnu reliģiski tikumisku audzināšanu skolā un mājās”.³⁵ Trīsdesmito gadu vidū sāka darboties luterāņu garīdzniecības augstākais pārstāvniecības orgāns – sinode. Jau pirmajā Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas sinodē, kas sanāca Valkā 1834. gadā, skolu jautājums bija viens no visplašāk apspriestajiem. Guleke savā Vidzemes skolu vēsturē ar zināmu aizvainojuma pieskaņu par to, ka garīdzniecības aktivitātes nav pienācīgi novērtētas, raksta: “Garīdzniecība, kas tikai tagad vispār tika pie vārda, tūliņ izmantoja izdevību.”³⁶ Sinodē tika nolasīti vairāki referāti par zemnieku skolu ierīkošanas un uzlabošanas jautājumiem. Krimuldas (*Kremon*) mācītājs, vēlākais bīskaps, Tērbatas Universitātes profesors un rektors, Vidzemes skolu padomnieks un vēlākais Ģenerālkonsistorijas viceprezidents Pēterburgā Kārlis Kristiāns Ulmanis (*Karl Christian Ulmann*, 1793–1871) sliktu skolu stāvokli Vidzemē saistīja ar nepilnībām likumdošanā un runāja par jaunu skolu likumu nepieciešamību. Ar ziņojumu sinodē uzstājās arī mācītājs, vēlākais Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas ģenerālsuperintendents, bīskaps Ferdinands Valters (*Carl Ferdinand Maximilian Anton Walter*, 1801–1869). Kā viens, tā otrs atzīmēja, ka tautskolu atvēršanu kavē līdzekļu trūkums un to iegūšanai būtu jāvēršas pie valdības. Tika pārrunāts arī jautājums par skolotāju semināra dibināšanu.³⁷

Sinode pieņēma lēmumu izveidot speciālu komisiju situācijas noskaidrošanai. Komisijas vadība tika uzticēta Ulmanim.³⁸ Pēc komisijas savāktajām, tiesa, nepilnīgām ziņām, jo visas draudzes

informāciju nebija iesūtījušas, Vidzemē tobrīd varēja būt ap 127 920 bērnu vecumā no 7 līdz 17 gadiem, no tiem latviešu pagastos – ap 63 450. No tiem savukārt draudzes skolās mācījās apmēram 700 bērni, pagasta skolās 270. Pārējie elementāras zināšanas apguva tikai mājniecībā. Minētas 33 draudzes skolas latviešu pagastos. Turpat norādīts, ka 33 pagastos skolu nav vispār. Komisija izstrādāja priekšlikumus, kas ietvēra daudz plašāku skatījumu uz zemnieku izglītību, nekā to noteica pastāvošā likumdošana. Tā komisijas ziņojumā bija uzsvērts, ka, neraugoties uz mācītāju pūliņiem, ar mājniecību ir nepietiekami. Par īstajām tautskolām ir uzskatāmas pagastskolas, un tās jāapmeklē visiem bērniem, tostarp arī meitenēm. Mācību priekšmetiem, ciktāl tas iespējams, jābūt lasīšanai ar izpratni, katķīsmam, Bībeles vēsturei, garīgo dziesmu dziedāšanai, rakstīšanai un rēķināšanai. Draudzes skolām būtu uzdevums sagatavot centīgus skolotājus, vispār saprātīgus zemniekus, izglītotus pagasta amatu veicējus. To mācību saturā jābūt paplašinātai reliģijas mācībai, mātes valodas zināšanām, tēvzemes un pasaules ģeogrāfijas zināšanām (*Kunde*), daudz balsīgai dziedāšanai, augļkopībai (*Obstbaumzucht*) un lauksaimniecības pamatu zināšanām. Labvēlīgos apstākļos ieteicams atvērt draudzes skolas arī meitenēm.³⁹

Pilnīgi jaunu skatījumu komisija piedāvāja skolotāju sagatavošanas jautājumā. Tika izteikts priekšlikums izveidot, mazākais, divus skolotāju seminārus – pa vienam Vidzemes latviešu un igauņu daļā. Komisijas ziņojumā tika pausts viedoklis, ka ķestera un draudzes skolas skolotāja amata savienošana nav ieteicama. Tas bija tam laikam pilnīgi jauns uzstādījums. Eiropas zemēs kopš 18. gadsimta otrās puses un 19. gadsimta sākuma pakāpeniski tika attīstīta ideja un prakse, ka skolotāja amats nav savienojams ar kādu citu amatu un skolotājiem jāiegūst speciāla izglītība. Ziņojumā bija skarti arī ļoti sensitīvie skolu ierīkošanas un pārvaldības jautājumi. Tika ieteikts skolu lietu uzraudzībai veidot augstāku skolu pārvaldi no baznīcu virspriekšniekiem. Komisijas ieteikums bija semināru un skolu pārvaldes uzturēšanā iesaistīt valsts institūcijas, bet muižniecībai un draudzēm (pagastu sabiedrībām) atstāt skolu uzturēšanu.⁴⁰

Diskusijas turpinājās visā trešās desmitgades garumā kā sindēs, tā bruņniecības landtāgos un konventos. Kāda daļa liberālā spārna muižniecības 30. gadu sākumā visai noteikti uzsvēra

nepieciešamību saistīt zemnieku izglītošanu ar muižniecības saimnieciskajām interesēm. Viens no diskusijas aizsācējiem bija landrāts Kārlis Aksels Kristers Bruinings (*Karl Axel Christer von Bruiningk*, 1782–1848). Bruinings puda viedokli, ka zemnieku saimniecību sliktais stāvoklis ir jāsaista ar zemnieku neizglītotību. 1834. gadā vienā no Vidzemes bruņniecības konventiem viņš uzstājās ar plašāku situācijas raksturojumu un puda pārliecību, ka zemniekiem ir nepieciešama viņu iespējām un vajadzībām piemērota izglītība, kas nodrošinātu prasmīgu saimniekošanu un līdz ar to sekmētu zemnieku kārtas labklājību un garantētu arī muižniecības saimnieciskās intereses (*Durch einen den bäuerlichen Bedürfnissen und Verhältnissen angemessenen Volksunterricht muß das Landvolk [...] zur Benutzung seiner bürgerlichen Rechte geschickt gemacht worden. In dem dadurch die Wohlfahrt des Bauernstandes genügend und gesichert wird, werden wir auch unsere materiellen Vorteile sichern*). Bruinings uzsvēra, ka rūpes par lauku ļaudīm ir viens no nopietnākajiem un svētākajiem bruņniecības pienākums (*die Sorge für das Landvolk gehört unter unsere ersten und heiligsten Pflichten*).⁴¹

Evaņģēliski luteriskās baznīcas iniciatīva lika arī Vidzemes bruņniecības landtāgam pievērsties zemnieku skolu jautājumam. 1835. gada landtāgā izvērtās plašas debates, taču zīmīgi, ka vairāk izskanēja neapmierinātība ar sinodes iniciatīvu nekā skolu lietu apspriešana. Sinodē izteiktie priekšlikumi par centrālās varas piesaistīšanu zemnieku skolu jautājumu risināšanā un doma, ka ir nobriedusi nepieciešamība pēc jauniem skolu likumiem, bija satraukusi landtāgu. Ar ziņojumu uzstājās apriņķa deputāts Gustavs Reinholds Rennenkampfs (*Gustav Reinhold Georg von Rennenkampff*, 1784–1869). Viņš puda bažas, ka “visas vietējo zemnieku izglītošanas lietas nodošana citu autoritāšu pārziņā slēpj sevī draudošas briesmas Baltijas muižniecībai”.⁴² Landtāgs pieņēma lēmumu vērsties pie impērijas iekšlietu ministra ar lūgumu atstāt zemnieku skolu lietas Baltijas guberņās vietējās muižniecības rokās, kā tas ir bijis līdz tam, un neuzsākt nekādas darbības bez muižniecības ziņas. Rennenkampfs iebilda arī pret iespējamu skolotāju semināru jautājuma cilāšanu, atsaucoties uz 1833. gada landtāgā pieņemto lēmumu, kurā bija norādīts, ka “pašreizējos apstākļos nav lietderīgi atvērt skolotāju semināru, turklāt tas būtu arī pretrunā pastāvošajai likumdošanai”.⁴³

Diskusijas tomēr turpinājās. 1836. gada landtāgā atkal tika skatīts zemnieku skolu jautājums. Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas ģenerālsuperintendents Gustavs Reinholds Klots (*Gustav Reinhold von Klodt*, 1780–1855), kurš pārstāvēja konservatīvi noskaņotās garīdzniecības aprindas, centās nomierināt satrauktos prātus un izteicās, ka garīdzniecībai nav nodoma ķerties pie nopietnām reformām. Ar to vispirms bija jāsaprot, ka tā nedomā iesaistīt centrālo varu un tai nav nolūka revidēt 1819. gada likumu.⁴⁴ Taču arī landrāts Rennenkampfs tagad atzina nepieciešamību nopietni pievērsties zemnieku skolu un izglītības jautājumiem. Viņš norādīja, ka stāvoklis patiesībā ir vēl bēdīgāks, nekā tas aprakstīts sinodes izveidotās komisijas ziņojumā, jo bez “vadības un izglītības zemnieku jaunatne kļūst mežonīga”. Kā galveno cēloni šādam stāvoklim Rennenkampfs minēja to, ka “trūkst skaidri formulēta tautskolu mērķa”, taču vienlaikus gan uzsvērdams, ka “zemnieku kārtas izglītošana, atšķirībā no citām kārtām, ir pieļaujama tikai noteiktās robežās”. Noslēdzot savu uzstāšanos, Rennenkampfs apliecināja landtāga gatavību nopietni pievērsties zemnieku skolu jautājumiem.⁴⁵ Landtāgs uzdeva baznīcu virspriekšniekiem trīs gadu laikā ievēlēt apriņķu skolu inspektoros, kopā ar mācītājiem sākt tautskolu revīziju un ieniegt landtāgam ziņojumu. Tika atzīta arī nepieciešamība pēc skolotāju sagatavošanas, un šo jautājumu vajadzēja likt priekšā bruņniecības konventam un attiecīgi kārtējam landtāgam.⁴⁶

1836. gada 22. februārī landrāts Bruinings ar ziņojumu par zemnieku skolu un izglītības jautājumiem vērsās pie Vidzemes gubernatora, rakstot, ka “valsts stabilitāte ir atkarīga no lauku iedzīvotājiem un tieši tādēļ tautas izglītība un audzināšana pelna ievērību un laukskolu lietām jāklūst par visas kārtas un katra humāna cilvēka darbības lauku”. Bruinings norādīja uz Prūsijas piemēru, kur “visiem spēkiem ķeras pie izglītības kā vienīgā līdzekļa, kas var nodrošināt vajadzīgo kārtību”.⁴⁷

Izpratne par sociālo politiku 19. gadsimta 30.–40. gados vēl bija visai nosacīta, taču bija skaidri redzams, ka zināma daļa landtāga locekļu un arī daļa evaņģēliski luteriskās garīdzniecības nopietni sāka raudzīties uz zemniecību kā nozīmīgu spēlētāju, risinot laikmeta izvirzītos saimnieciskos un sociālos izaicinājumus. Pamazām veidojās izpratne, ka moderna, uz tirgu orientēta lauksaimniecība

rada nepieciešamību ne tikai pēc spēcīgām muižu saimniecībām, bet arī pēc stiprām zemnieku saimniecībām un motivētiem zemniekiem. Izglītībai, zināms, noteiktās robežās, tika ierādīta nozīmīga vieta šo laikmeta maiņā radīto jautājumu risināšanā. Diskusijas par to, kādas īsti ir *pieļaujamās robežas* zemnieku izglītībai, kādam jābūt izglītības minimumam, lai zemnieks prasmīgi saimniekotu atbilstoši laikmeta prasībām, turpinājās vēl nākamajos gadu desmitos. Tās vērsās plašumā ne tikai sinodēs un landtāgos, bet arī publiskajā telpā. Viedokļi bija stipri atšķirīgi un palaikam diametrāli pretēji.

Vislabāk šo viedokļu dažādību raksturo divi atšķirīgi tā laika preses izdevumi. Viens ir latviešu valodā iznākušais un latviešu zemnieku auditorijai domātais laikraksts *Latviešu Avīzes* (1822–1914), otrs – vācu valodā izdots un galvenokārt uz vācu literātu, garīdznieku un akademiķu sabiedrību orientētais žurnāls *Das Inland* (1836–1863).

Vienā no 1840. gada janvāra numuriem *Das Inland* publicēja plašu landrāta, Vidzemes Laukskolu virsvaldes (*Oberlandschulbehörde*, izveidota 1844. gadā) locekļa Heinriha Augusta Boka (*Heinrich August von Bock*, 1771–1863) rakstu⁴⁸ ar nosaukumu *Tautskolas*. Boka nostādne bija visai piesardzīga attiecībā uz iespējamām aktivitātēm zemnieku izglītošanā. Viņš norādīja, ka “visa tā lieta ar tautskolas izglītību, protams, nav nedz tik sarežģīta un nedz tā prasa tik plašus priekšdarbus, kā daži labi min. Lasāmskolas mājniecības veicināšanai ir mūsu lauku iedzīvotāju galvenā vajadzība.” Skolu ir maz, zemnieki palaikam dzīvo ļoti tālu no skolām, apstākļi skolās ir slikti, tādēļ jāveicina un rūpīgi jākontrolē mājniecība. “Skolu sistēmu nu reiz nevar darbināt kā fabriku, pat ja arī palīgos gribētu ņemt tvaiku...” Boka izteikumi tālāk liecina, ka faktiski muižniecības konservatīvais spārns vairāk bija satraukts par to, ka ar skolām zemnieku bērnu izglītība iegūs plašāku kontekstu un zemnieku kārtā pamazām var attālināties no to galvenās funkcijas – nodrošināt sekmīgu muižu saimniecību attīstību. Turpat tālāk lasām – “mūsu lauku ļaudīm nav jānodarbojas ar maitājošu lasīšanu, bet gan jāmācās pacilājoši lūgties un derīgi strādāt; viņiem nav jā rūpējas par visu pasauli, bet gan čakli un Dieva bijāšanā jāpilda savs amats, savā tuvākajā un tālākajā lokā jāvingrinās kristīgā mīlestībā un pienākumos, īsi sakot, sevis pašu dārgai svētī-

bai. Viņiem nav jāļaujas iekairināties no pārmērīgi brīvas ražošanas tā vietā, lai nodotos savam jau dabas noteiktajam darbības lokam.”

Arī *Latviešu Avīzes* visai aktīvi iesaistījās diskusijā, savās publikācijās turoties pie pārliecības, ka “Dievs uztur baznīcas caur skolām. Skolas, kas augumā pieaug, ir Dieva vārda augļi un baznīcas sēkla.”⁴⁹ Šādā un līdzīgā noskaņojumā 40. gadu sākumā *Latviešu Avīzes* publicēja veselu sēriju rakstu. To autors lielāko tiesu bija laikraksta redaktors mācītājs Vilhelms Kristiāns Panteniuss (*Wilhelm Christian Pantenius*, 1806–1849), kurš, būdams savam laikam progresīvi noskaņots, patiesi iestājās par zemnieku izglītošanu un neaprobežojās tikai ar lasīšanu, rakstīšanu un reliģijas mācību. Tomēr arī viņa pārliecība, ko *Latviešu Avīzes* izplatīja zemnieku vidū, bija tāda, ka “skola ir tikai ceļš uz baznīcu un visas gudrības sākums un gals ir meklējams Dievā”.⁵⁰ Evaņģēliski luteriskā baznīca saskatīja skolu kā iespēju piesaistīt zemniekus baznīcai.

Kā redzams, 19. gadsimta 40. gadu sākumā iespējamie soļi zemnieku izglītošanā atbilstoši laika garam un no apgaismības laikmeta nākušam atzinumam, ka zemnieku kārtā ir cienījama un godājama un tai jāveic noteikta funkcija sabiedrībā, vēl bija visai nedroši. Valdošajās aprindās vairāk valdīja bažas un neziņa par to, kādam mērķim galu galā jākalpo zemnieku izglītībai. Evaņģēliski luteriskā garīdzniecība savukārt cerēja ar reliģiskā saturā un garā ieturētu izglītību tuvināt zemniekus baznīcai. Taču skaidra mērķa un skaidras rīcības programmas nebija ne vieniem, ne otriem. Un tomēr lietas bija iekustinātas. Tapa arī sava veida rīcības programmas.

Par uzmetumu tādai programmai var uzskatīt plašo landrāta un Tērbatas apgabala baznīcas virspriekšnieka landrāta Bruininga apcerējumu⁵¹ par zemnieku izglītību un skolām, ko dažus gadus vēlāk – 1845. gadā publicēja *Das Inland*. Bruinings pauda viedokli, ka “vispirmām kārtām jau zemnieku stāvoklis, zemniecības labklājība un posts pelna vispārēju ieinteresētību, jo tā ir izteikti lielākā un derīgākā iedzīvotāju daļa, kurai ar savu darbu ir visi jānodrošina ar pārtiku.” Viņaprāt, arī “nav apšaubāms, ka kādas zemes labklājības, pat bagātības drošs pamats ir ziedoša zemkopība un čakli zemnieki. Kāds ir ceļš čaklu zemnieku veidošanai? Tikumība, īsta reliģiozitāte, zināšanas, praktiska izveicība un prasmes ir

nepieciešamas zemkopim [...]. To var sasniegt tikai ar zemnieku kārtas mācībām. Zemes tautskolu mērķim ir jābūt izveidot saprātīgu, izveicīgu, tikumīgu, likumam paklausīgu un dievbijīgu zemnieku kārtu! Tautskolas mērķis ir rupjo, netikumīgo, nedomājošo, nezinošo zemnieku caur pamācīšanu un mācībām vest pie cienības un pie sava amata izpildes...” Bruinings novērtēja zemnieku stāvokli kā netaisnu iepretim tiem uzdevumiem, kurus zemniekiem nācās uzņemt visās sabiedrības un valsts interesēs. Lai šo pretrunu likvidētu, zemniekiem jāpaver ceļš uz izglītību. Apcerējumā autors pievērsās arī zemnieku izglītības saturam, uzsvērdams – “zemniekam, lai pildītu savu darbu, nevajag zinību mācības, viņam jāprot ar izpratni lasīt, rakstīt un izteikt savas domas rakstiski, rēķināt, cik daudz to prasa viņa lauksaimnieciskie apstākļi, viņam jābūt tādām vispārīgām zināšanām par dabu, par pasauli, par valstīm un par savu pilsoņa vietu, lai tās atbrīvotu viņu no mānītības un skaidras neziņas un lai dotu viņam skaidru apziņu par savu amatu un savu cieņu kā cilvēkam un zemniekam”.

Tātad vācu valdošajā politiskajā elitē izskanēja ne tikai bažas par pārmēru plašās zemnieku izglītošanas iespējamām nevēlamām sekām, bet arī humānisma un apgaismības ideju gaisotnei tuvs un modernizācijas laikmeta prasībām atbilstošs redzējums. Tieši skolu politika ļoti uzskatāmi iezīmēja kā konservatīvu, tā liberālu uzskatu klātesamību vācu valdošajā politiskajā elitē. Diskusijas liecināja, ka pakāpeniski notiek uzskatu maiņa. Tā 18. gadsimta apgaismības ideāls Vidzemē bija civilizēts (*Veredlung*), laimīgs, pārticis dzimtzemnieks, kas sasniedzams ar zemnieku izglītošanu,⁵² bet tagad veidojās jauns ideāls – izglītots, civilizēts, saimnieciski prasmīgs, pastāvošai iekārtai lojāls zemnieks, kurš brīvs no dzimtbūtniecības attiecībām. Garīdzniecība, kā redzējām, lika uzsvāru uz zemnieku bērnu iespējamo pietuvināšanu baznīcai un sagatavošanu iesvētīšanai baznīcas dzīvē. Tai pašā laikā zemnieku skolas un izglītību kā vieni, tā otri redzēja ciešā saistībā ar baznīcu. Laicīga izglītība, tāpat kā izglītība neatkarīgi no kārtas piederības, bija nākotnes jautājums, kas valdošās elites skolu politikā ienāca 19. gadsimta vidū un otrajā pusē.

SKOLOTĀJU SAGATAVOŠANA TAUTSKOLĀM

Neraugoties uz kādas daļas muižniecības pretestību, zemnieku skolu un izglītības kontekstā aktuāls kļuva arī skolotāju sagatavošanas jautājums. Sekojot vācu zemju, sevišķi Prūsijas, piemēram, pamazām aizvien noteiktāk ievēribu guva ideja, ka skolotāja amatam ir jābūt suverēnam un tam nepieciešama speciāla sagatavotība. Prūsijas piemērs Vidzemes skolu vēstures kontekstā ir izceļams divu vienādi nozīmīgu apsvērumu dēļ. Pirmkārt, tieši Prūsija bija sava veida celmlauzis ceļā uz modernu visaptverošu izglītības sistēmu Eiropā. Otrkārt, Vidzemes evaņģēliski luteriskā garīdzniecība un vācu valdošā politiskā elite 19. gadsimta sākumā, ķeroties pie nopietnas un konsekventas politikas tautas izglītībā, atsaucās tieši uz veiksmīgo Prūsijas piemēru. Prūsijā 19. gadsimta pirmajā pusē izglītības koncepta formēšanās gaitā uzmanības lokā bija trīs lielas problēmas. Pirmā no tām bija tautskolas attīstība par patstāvīgu skolu tipu, kas aptvertu visus skolas vecuma bērnus. Otrs smaguma punkts tautskolu politikā bija tautskolas atdalīšana no baznīcas, un trešais lielais diskusiju priekšmets bija tautas izglītības mērķi un izglītības saturs tautskolās.⁵³

Atslēgas figūra ceļā uz šo problēmu atrisināšanu bija skolotājs. Bija iecerēts, ka skolotāju semināriem jāklūst par specifisku izglītības iestādi – patstāvīgu, valsts finansētu, ar pastāvīgām telpām, ar savu mācībspēku korpusu, saviem, pēc izlases komplektētiem audzēkņiem un funkcionālu mācību procesu.⁵⁴ Kā uzsvērts vācu skolu vēstures literatūrā, no 1820. līdz 1825. gadam jaunais tautskolu lietu gars (*Geist*) bija izplatījies viscaur Prūsijas valstī. Tautskolu lietu kodols bija semināri.⁵⁵ Skolotāja amatam bija jāklūst par patstāvīgu, no baznīcas amatiem atbrīvotu profesiju ar speciālu izglītību. Visu 19. gadsimta pirmo pusi Vidzemē skolotājs pa lielākai daļai vienlaikus bija arī baznīcas ķesteris, dažkārt arī pagasta rakstvedis.

Plašu skanējumu tā laika Eiropā bija iemantojis labi pazīstamā pedagoga Kristiāna Vilhelma Harniša (*Christian Wilhelm Harnisch*, 1787–1864) vadītais skolotāju seminārs Veisenfelsā (*Weissenfels*) Prūsijas provincē Saksijā-Anhaltē. Harnišs kļuva pazīstams kā Johana Heinriha Pestalocija (*Johann Heinrich Pestalozzi*, 1746–1827) pedagoģijas ideju iedzīvinātājs Prūsijas izglītības sistēmā.

Sekojošās Pestalocija idejām, Harnišs vadījās no pārliecības, ka “tautskola ir sakne un pamatu pamats, no kura ir atkarīga visu citu skolu jēga un būtība”.⁵⁶ Vācu skolu vēstures pētnieki Saksiju-Anhalti mēdz dēvēt par *pedagoģisko provinci*.⁵⁷ Kā liecina Veisenfelsas semināra akti, kas glabājas Saksijas-Anhaltes zemes arhīva Merseburgas filiālē, laikā no 1817. līdz 1827. gadam un vēl arī 19. gadsimta 30. gados risinājās dzīva sarakste par semināra ēkas būvniecību, uzturēšanas un citiem finanšu jautājumiem, kā arī skolotāju komplektēšanu, skolotāju pārbaudījumiem un semināra mācību saturu.⁵⁸ Arhīva lietās saglabājies semināra mācību plāna uzmetums ļauj izveidot zināmu priekšstatu par idejām, kādas tika liktas pamatā Prūsijas tautskolu skolotāju izglītības konceptam. Plāna uzmetumā minēti tādi priekšmeti kā reliģija, vācu valoda, rēķināšana, ģeogrāfija, vēsture (*Naturgeschichte*), zooloģija un botānika, fizika, ķīmija, matemātika, mūzika (teorija un prakse), zīmēšana, lauksaimniecība, auglīkopība un dārzkopība, fiziskā kultūra.⁵⁹ Pateicoties jau pieminētā, tolaik vēl Valmieras mācītāja Valtera⁶⁰ ciešajiem kontaktiem ar Harnišu, tieši un netieši šīs idejas ienāca arī diskusijās par latviešu un igauņu zemnieku izglītību, un Valters bija tas, kurš stingri pastāvēja uz tautskolu skolotāju kā pamatu pamatu visai tautas izglītībai.

Ierosmi, kā jau pieminēts, deva 1834. gadā Valkā sanākusī pirmā Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas sinode. Muižniecības aprindās šī iniciatīva tika uztverta rezervēti. Iemesls tam bija Valtera priekšlikums piesaistīt centrālās varas finansējumu. Tā 1835. gada landtāgā landrāts Rennenkampfs norādīja, ka zemnieku skolu lietu pakļaušana “citām autoritātēm rada draudus Baltijas muižniecībai”.⁶¹ Landtāgs pieņēma lēmumu vērsties pie iekšlietu ministra ar lūgumu zemnieku skolu lietas atstāt vietējās muižniecības pārziņā un bez pēdējās ziņas neuzsākt nekādas darbības.⁶² Bažas vēl vairāk viesa birokrātiskās centralizācijas tendences Sanktpēterburgā 19. gadsimta 30. gadu vidū. Sevišķi tas izpaudās toreizējā cariskās Krievijas apgaismības ministra biedra un vēlāk ministra Sergeja Uvarova (*Sergei Semenovich Uvarov*, 1786–1855) plānos. Pēc Uvarova ieskatiem, bija jāpārskata Tēbatas mācību apgabala pastāvošā kārtība, lai pakāpeniski tuvinātu Baltijas guberņas vienotam monarhistiskam garam (*postepenno go sblizheniia s dukhom monarkhichesko go edinstva*).⁶³ Uvarova plāni neīstenojās,

taču viņa rosība radīja spriedzi, un tas jautājumu par tautskolotāju gatavošanu darīja jutīgāku un muižniecību piesardzīgāku.

Lēmums par skolotāju semināra atvēršanu Vidzemē beidzot tika pieņemts 1838. gada 28. jūnija landtāgā, un 1839. gada 11. jūnijā landrātu kolēģija deva piekrišanu semināra atvēršanai un nolēma tā vajadzībām ik gadus piešķirt 500 rubļus no Bruņniecības kases. Valters saņēma no Vidzemes landrātu kolēģijas rakstu, kurā bija apstiprināta nepieciešamība Vidzemē atvērt skolotāju semināru, uzdots Valteram gādāt par tā atvēršanu un izteikta pateicība par līdz šim izrādīto iniciatīvu. Tūlīt pēc tam Valters izplatīja oficiālu paziņojumu, ka 1839. gada 10. novembrī – Mārtiņa Lutera dienā Valmierā tiks atklāts Bruņniecības tautskolu skolotāju seminārs Vidzemes latviešu daļai, un aicināja visus, kam ir vēlšanās, pieteikties mācībām semināra klasē un gatavoties eksāmeniem. Arī igaunī, ja tie pietiekami labi zina vācu valodu, tika aicināti pieteikties.⁶⁴

Par semināra direktoru tika iecelts Jānis Cimze (1814–1881). Pēc Valtera iniciatīvas Cimze vēl 1836. gadā tika nosūtīts uz Prūsiju studijām Veisenfelsas skolotāju seminārā. Studijām nepieciešamos līdzekļus savāca mācītāju sinodēs. Saskaņā ar vienošanos starp Valteru un Harnišu Cimzem trīs gadu semināra kurss bija jāpabeidz divos gados, taču pēc Harniša piedāvājuma Cimze vēl gadu uzturējās Vācijā un devās studiju ceļojumā, kura mērķis bija iepazīties gan ar tautskolu, gan skolotāju semināru darbību citur Vācijā. Gadu bija paredzēts papildināt zināšanas Berlīnē pie Frīdriha Ādolda Diestervega (*Friedrich Adolph Diesterweg*, 1790–1866) un apgūt visu, kas Berlīnē “varēja būt interesants skolotājam”.⁶⁵ Lai iegūtu līdzekļus ceļojumam un trešajam studiju gadam, Valters vērsās pie tuva drauga landrāta Rennenkampfa. Ar Vidzemes bruņniecības landtāga atbalstu vajadzīgie līdzekļi tika atrasti.⁶⁶ 1840. gada 8. augustā Valters ziņojumā landrātu kolēģijai par semināra pirmā darba gada sekmēm rakstīja: “Cimze mācību vielas pasniegšanā ir sasniedzis vairāk, nekā es pats biju cerējis.”⁶⁷

Vienlaikus ar sagatavošanās darbiem semināra darba uzsākšanai Valteram nācās iesaistīties arī birokrātiskā sarakstē ar varas iestādēm, jo centrālā vara Sanktpēterburgā negribēja akceptēt mācību iestādi, kas nebija paredzēta 1819. gada likumā. Tikko bija uzņemti pirmie audzēkņi, Valters saņēma norādījumu no Vidzemes

ģenerālgubernatora kancelejas semināru slēgt. Valdībai bija iebildumi, ka seminārs ir atvērts nelikumīgi, ka tā direktors ir persona, kas skolotāja eksāmenu nav kārtojusi šajā valstī, un ka mācību priekšmetu sarakstā ir vācu valoda. 1840. gada 5. februārī tika saņemta iekšlietu ministra pavēle slēgt semināru.⁶⁸ 1840. gadā tika izplatīts paziņojums, ka seminārs ir slēgts. Risinājums tomēr tika atrasts. Valmieras, vēlāk Valkas skolotāju seminārs juridiski pastāvēja kā augstākā klase pie 1827. gadā atvērtās Valmieras draudzes skolas. No šejienes arī skolu vēstures literatūrā semināru nereti dēvē par ķesterskolu. Juridiski lietas bija nokārtotas.

Valters jau pieminētajā ziņojumā landrātu kolēģijai uzsvēra, ka Cimze ar retu centību ir ķēries pie sava amata pildīšanas.⁶⁹ Visai cildinoši par Cimzi atsaucās arī landrāts Bruinings. 1840. gadā revīzijas ziņojumā Bruinings rakstīja: “Cimzes personība rāda, ka viņš ir gaišu prātu, krietns, noteikts un lēnprātīgs vīrs. Kad šo vīru, bagāti apdāvinātu, redz darbojamies savā amatā, tad viņam nevar liegt visaugstāko cieņu.”⁷⁰ Pirmie seši audzēkņi beidza semināru 1843. gada maijā. Visi seši vēlāk nolika mājskolotāja eksāmenu Tērbatas Universitātē un tā ieguva atbrīvojumu no galvas naudas kronim un no karadienesta. Jaunajiem skolotājiem bija trīs gadi jākalpo Vidzemē par algu 100 rubļu naudā un brīvu uzturu.⁷¹

Tomēr diskusijas un dažādu viedokļu apmaiņa turpinājās. 1841. gadā Valters ziņoja Vidzemes landrātu kolēģijai un arī bruņniecības landtāgam par semināra darbību un ar bažām norādīja, ka 1841. gada kustības (*Bewegungen*), kur “ļaudis lielos baros vēlējās doties uz siltajām zemēm” (*in großen Scharen ins warme Land ziehen wollten*), tikai neizglītības un neizpratnes (*Bildung und Unverstand*) dēļ varēja pieņemt tādas apmērus.⁷² Satraukumu bija radījuši zemnieku nemieri un vēlme pārcelties uz Krievijas iekšējām guberņām cerībā saņemt zemi. 1842. gada februārī–martā sanāca ārkārtas Vidzemes bruņniecības landtāgs. Tika pieņemts lēmums Vidzemes igauņu daļā atvērt skolotāju semināru un Vidzemē zemkopības skolu par bruņniecības kases līdzekļiem. Kā redzams, viedoklis, ka skola un izglītība būs tās, kas pasargās no saimnieciskas un sociālas nestabilitātes, guva dzirdīgas ausis visaugstākajā varas līmenī. Kā bija teikts landtāga lēmumā, tas jādara, lai padarītu zemnieku kārtu dziļciltīgāku (*Veredlung*).⁷³ Nedalītas pārliecības par izvēlētā kursa pareizību gan nebija vēl visu 19. gadsimta piekto gadu

desmitu. Turpinājās diskusijas par semināra mācību programmu. Tika izteiktas šaubas par to, vai ir pareizi, ka seminārā mācību valoda ir vācu. Muižniecības aprindās aizvien izskanēja bažas par to, ka izglītība, ko semināristi iegūst, ir par plašu. Tā 1844. gada landtāgā landrāts Georgs Johans Frīdrihs Nolkens (*Georg Johann Friedrich von Nolcken*, 1789–1853), atbildot uz Valtera ziņojumā izteikto viedokli, ka seminārā mācību valodai būtu jābūt vācu, un priekšlikumu arī guberņas igauņu daļā atvērt skolotāju semināru, norādīja, ka tā seminārs novirzās no sava mērķa – “nacionālie zemnieku skolu skolotāji grib izglītoties un attālinās no savas kārtas, un tā ābolu vietā tiek izaudzināti firziķi”.⁷⁴

Vidzemes civilgubernators Heinrihs Magnuss Vilhelms Esens (*Heinrich Magnus Wilhelm von Essen*, 1796–1869) savukārt atskaitē par 1847. gadu Iekšlietu ministrijai Sanktpēterburgā rakstīja, ka, lai sagatavotu skolotājus pagasta skolām, pietiktu, ja šim nolūkam reorganizētu draudzes skolas. Pēc gubernatora ieskatiem, “sabiedriskai un mājas dzīvei grāmatu gudrība un tādu priekšmetu zināšana, kas neietilpst to [zemnieku] ideju lokā, ir ja ne kaitīgi, tad vismaz nevajadzīgi”.⁷⁵

Valtera darbība semināra virsvadībā turpinājās līdz 1844. gadam, kad ar landtāga lēmumu tika iedibināts skolu padomnieka amats (*Schulrath*). Tad virsvadību pārņēma pirmais Vidzemes skolu padomnieks Ulmanis. Ulmanis, tāpat kā Valters un Bruinings, pārstāvēja to vācu valdošās politiskās elites un evaņģēliski luteriskās garīdzniecības daļu, kura stingri turējās pie pārliecības, ka Vidzemes saimnieciskās un sociālās nākotnes vīzija nav iedomājama bez zemnieku kārtas izglītošanas un muižniecības humāns pienākums ir gādāt par zemnieku kārtas izglītošanu. 19. gadsimta 50. gados pārsvaru guva konservatīvi noskaņotā muižniecības daļa un aktivitātes apsīka, taču 60. gadu pirmajā pusē diskusijas atsākās no jauna.

Neraugoties uz birokrātiskiem sarežģījumiem un šaubām par izvēlēto ceļu zemnieku izglītībā, J. Cimzes Valmieras–Valkas skolotāju seminārs darbu veiksmīgi turpināja līdz 1890. gadam. Tā darbības gados seminārā ir mācījušies 479 audzēkņi, no tiem 308 ir strādājuši par skolotājiem.⁷⁶ Veidojās profesionāli izglītotu skolotāju paaudze, kas bija drošs pamats latviešu tautskolu pastāvēšanai.

SECINĀJUMI

Reformu politika Krievijas impērijā 19. gadsimta sākumā bija viens no impulsiem, kas rosināja Vidzemes muižniecību pievērsties zemnieku kārtas izglītošanas jautājumiem. Tie kļuva neatliekami, gatavojot izmaiņas agrārājās attiecībās. Lai arī vēl 18. gadsimta gaitā Vidzemes muižniecība ne reizi mēģināja nopietni pievērsties zemnieku izglītošanai, likuma spēku zemnieku izglītību regulējošas normas pirmo reizi ieguva ar 1819. gada Vidzemes zemnieku likumu. 1819. gada skolu likumi, protams, atspoguļoja tā laika sociālo nevienlīdzību sabiedrībā, taču mēģinājums definēt zināmus ietvarus zemākajai izglītības pakāpei vēstīja par gatavību strukturēt šos jautājumus un piešķirt tiem obligātu un neatgriezenisku raksturu. Tas bija solis uz sabiedrības zemākās kārtas – ziemnieku izglītības institucionalizāciju. Taču tautas izglītības sistēma veidojās kā noslēgta un paredzēta tikai zemnieku kārtas izglītošanai. Tā nebija pēctecīga un neiekļāvās vienotā izglītības telpā. Tādēļ to īsti nevar salīdzināt nedz ar zemākās pakāpes skolām pilsētās, nedz arī ar vācu iedzīvotājiem domātajām zemākās pakāpes skolām. Tās bija atšķirīgi pārraudzītas un atšķirīgi finansētas. To pārraudzība nebija muižniecības iestāžu ziņā. 1819. gada likumā noteiktā kārtība tautskolas nodeva pilnīgā muižniecības pārraudzībā un mācītāju kontrolē.

Spraigās diskusijas muižniecības un garīdzniecības forumos un gadsimta pirmās puses periodiskajos izdevumos apstiprina tēzi par to, ka iedomātais agrāro attiecību modelis pēc dzimtbūšanas atcelšanas ietvēra arī zemnieku kārtas izglītošanu, saistot to kā ar muižniecības, tā ar zemniecības saimnieciskajām interesēm.

Tomēr skolu statistika neliecina par būtiskām izmaiņām 19. gadsimta pirmajos gadu desmitos. Pēc baznīcas vēsturnieka Ludviga Adamoviča (1884–1943) apkopotajiem datiem, Vidzemes latviešu daļā 1819. gadā ir bijušas 15 draudzes skolas (vēl vecā parauga draudzes skolas pie baznīcām) ar 341 skolēnu, 83 pagasta skolas ar 1900 skolēniem un 39 000 bērni ir apguvuši zināšanas mājniecībā. 1844./45. gadā minēti šādi skaitļi – 58 draudzes skolas ar 925 skolēniem, 57 pagasta skolas ar 1000 skolēniem un ar 60 000 skolas vecuma bērniem mājniecībā.⁷⁷ Pagastskolu skaita samazināšanās visticamāk ir saistīta ar to, ka pēc dzimtbūšanas atcel-

šanas zemi, uz kuras atradās vecās muižu skolas, muižnieki pievienoja muižas zemei un skolu ēkas, kas bija bēdīgā stāvoklī, nojauca. Tomēr skolu un skolēnu skaita dinamikai izsekot faktiski ir neiespējami, jo dati ir ņemti no dažādiem avotiem un dažādi grupēti. Arī Adamovičs norāda uz to, ka skaitļi dažādos avotos atšķiras. 1847. gadā Vidzemes civilgubernators Esens ziņojumā (kas balstīts uz apriņķa skolu valžu savāktajām un virsvaldes apkopotajām ziņām) Tautas apgaismības ministrijai norādīja, ka, lai nodrošinātu iespēju visiem zemnieku bērniem apmeklēt skolas, to skaits ir jāpalielina četras reizes.⁷⁸

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Vairāk sk.: Toms Ķikuts (2019). *Latvija Krievijas impērijas sastāvā: Tradīcijas, pārvērtības 18.–19. gadsimtā*. No: *Varas Latvijā no Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij: Esejas*. Rīga: Latvijas Universitāte, 66.–188. lpp.
- ² Vairāk sk.: Juhan Kahk (1999). *Bauer und Baron im Baltikum: Versuch einer historisch-phänomenologischen Studie zum Thema "Gutsherrschaft in den Ostseeprovinzen"*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
- ³ Andrejs Vičs (1926, 1994). *Latviešu skolu vēsture*. Otrā grāmata: Kurzeme no 1800. līdz 1885. g. Rīga: Zvaigzne ABC; Andrejs Vičs (1928). *Latviešu skolu vēsture*. Trešā grāmata: Vidzeme no 1800.–1885. gadam. Rīga: R.L.B. Derīgu grāmatu nodaļas izdevums; Jānis Kriškāns (1972). *Latvijas skolas*. 1. sēj.: Tautskolu vēsture no 13. gs. līdz 1905. gadam. Aijovas Veiverlija: Latvju grāmata.
- ⁴ Arvīds Salmiņš, Jāzeps Lozda (1982). *Latviešu skola kapitālisma intensīvas attīstības un proletariāta veidošanās laikā*: Māc. līdz. Rīga: LVU; Arvīds Salmiņš (1980). *Latvijas skolu izveidošanās un attīstība feodālisma posmā*: Mācību līdzeklis pedagoģisko augstskolu studentiem. Rīga: Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitāte; Leonid Zhukov (1980). *Podgotovka narodnykh uchitelei v Lifliandskoi i Kurliandskoi guberniiakh v epokhu kapitalizma*: Uchebnoe posobie dlja studentov pedagogičeskikh vuzov. Rīga: Latviiskii Gosudarstvennyi universitet P. Stučki; Milda Drīzule (1967). *Latvijas skolu vēsture (lekciju konspekti)*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte; Jānis Ruberts, Jānis Rudzītis (red.) (1976). *Latvijas skolu un pedagoģijas vēstures problēmas*: Zin. raksti. Rīga: LPSR IM Pedagoģijas zinātniskās pētniecības institūts.
- ⁵ Alfrēds Staris, Vladimirs Ūsiņš (2007). *Izglītības un pedagoģijas ideju attīstība Latvijā līdz 1900. gadam*. Rīga: RaKa; Zane Āķīte (2013). *Vācbaltu sociālpolitiskās intereses latviešu skolotāju izglītībā Vidzemē un Kurzemē (1802–1856)*. Promocijas darbs doktora zinātniskā grāda iegūšanai, apakšnozare: pedagoģijas vēsture. Rīga: Latvijas Universitāte.

- ⁶ Vija Daukšte (1997). "Die Geschichte des livländischen Volksschulwesens" von Johann Heinrich Guleke im Gesamtbild der lettischen Schulgeschichte. In: Johann Heinrich Guleke. *Geschichte des livländischen Volksschulwesens*. Herausgegeben von Detlef Kühn und Vija Daukšte. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk. J. H. Gulekes darbs uzrakstīts laika posmā no 1872. līdz 1889. gadam, kad Guleke bija bruņniecības iecelts Vidzemes skolu padomnieks. Manuskripts līdz tā publikācijai 1997. gadā glabājās Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Turpmāk atsaucēs: Guleke. *Geschichte*.
- ⁷ Vairāk sk.: *Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoj mysli narodov SSSR: XVIII v. – pervaja polovina XIX v.* (1973). Moskva: Pedagogika, s. 198.
- ⁸ Turpat.
- ⁹ Guleke. *Geschichte*, S. 39.
- ¹⁰ *Plan zur Errichtung der Parochialschulen im Bezirk Dorpatschen Universität in Hinsicht auf die Hauptgegenstände und die Organisation derselben* (1805). Dorpat.
- ¹¹ Achim Leschinsky, Peter Martin Roeder (1976). *Schule im historischen Prozess: zum Wechselverhältnis von institutioneller Erziehung und gesellschaftlichen Entwicklung*. Stuttgart: Ernst Klett, S. 435.
- ¹² *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii* (turpmāk: PSZ) (1830). Sobr. I, t. 34, p. 27024, § 60; Sobr. I, t. 36, p. 27735, §§ 516, 517, 518, 519.
- ¹³ Vairāk sk.: Gert von Pistohlkors (Hg.) (1994). *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Baltische Länder*. Berlin: Siedler, S. 266–435; Ulrike Plath (2011). *Esten und Deutsche in den baltischen Provinzen Russlands: Fremdhheitskonstruktionen, Lebenswelten, Kolonialphantasien 1750–1850*. Wiesbaden: Harrassowitz; Julius Eckardt (1869). *Die baltischen Provinzen Rußlands: politische und culturgeschichtliche Aufsätze*. Leipzig: Duncker & Humblot; Michael Haltzel (1977). *Der Abbau der deutschen ständischen Selbstverwaltung in den Ostseeprovinzen Russlands: ein Beitrag zur Geschichte der russischen Unifizierungspolitik 1855–1905*. Marburg (Lahn): J. G. Herder-Institut; Maksims Duhanovs (1986). *Baltijas muižniecība laikmetu maiņā: Baltijas muižniecības politika 19. gs. 50.–70. gados un tās apoloģētiskās historiogrāfijas kritika*. Rīga: Zinātne.
- ¹⁴ *Sbornik postanovlenii po Ministerstvu narodnogo prosveshchenia* (1864). Sankt-Peterburg. Tom I, Otdelenie I, Polozhenie 1058.
- ¹⁵ Guleke. *Geschichte*, S. 38.
- ¹⁶ Turpat.
- ¹⁷ Karl Gottlob Sonntag (1824–1825). Übersicht von der Geschichte der Livländischen Landschulen. In: *Neues Museum der teutschen Provinzen Russlands*. Herausgegeben von Carl Eduard Raupach. Bd. 1, H. 2. Dorpat: J. C. Schünmann, S. 22.
- ¹⁸ Alexander von Tobien (1925). *Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus*. Bd. I. Riga: Löffler, S. 239, 241.
- ¹⁹ Turpat, 242. lpp.

- ²⁰ Turpat.
- ²¹ PSZ, §§ 516, 517, 518, 519; *Likumi Vidzemes zemniekiem doti* (1820). Mitau, 154.–164. lpp.
- ²² *Likumi Vidzemes zemniekiem*, 516., 517. §§, 154.–161. lpp.
- ²³ Turpat, 516. §, 154. lpp.
- ²⁴ Turpat, 517. §, 158. lpp.
- ²⁵ Turpat, 516. §, 155., 157. lpp.; 517. §, 160. lpp.; 518. §, 162.–164. lpp.
- ²⁶ Turpat, 516. §, 158. lpp.; 517. §, 158., 160. lpp.
- ²⁷ Turpat, 516. §, 154. lpp., 517. §, 159. lpp.
- ²⁸ Turpat, 516. §, 155. lpp.; 517. §, 158. lpp.
- ²⁹ *Tautas izglītība un pedagogiskā doma Latvijā līdz 1900. gadam* (1987). Rīga: Zinātne, 82., 83. lpp.
- ³⁰ Tobien. *Die livländische Ritterschaft*, S. 241.
- ³¹ K. K. Ulmaņa ziņojums par skolu stāvokli Vidzemē [vācu val.] 1835. gada Sinodē. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 214–2–275, 227.–248. lp.
- ³² Guleke. *Geschichte*, S. 39.
- ³³ Vičs. *Latviešu skolu vēsture*. Trešā grāmata, 354. lpp.
- ³⁴ Guleke. *Geschichte*, S. 40.
- ³⁵ *Gesetz für die Evangelisch-Lutherische Kirche in Russland* (1901). Reval: Franz Kluge, Art 440 (322), S. 43–44.
- ³⁶ Guleke. *Geschichte*, S. 44.
- ³⁷ *Protokolle der Livländischen Provinzial-Synoden in den Jahren 1834 bis 1841* (1862). Rīga: Müllersche Buchdruckerei, S. 4–5.
- ³⁸ Turpat, 13. lpp.
- ³⁹ Bericht über den Zustand des Volksunterrichts in Provinz Livland, nebst Vorschlägen uz einiger genügenden Volksschulen (1835). LNA-LVVA, 214–2–275, 235. lp.
- ⁴⁰ Turpat.
- ⁴¹ Carl Christian Peterson (1898). *Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk, seine Lehrer und Zöglinge 1839–1890*. Rīga: In Kommission bei Jonck und Poliewsky, S. 3–4.
- ⁴² LNA-LVVA, 214–2–274, 103. lp.
- ⁴³ Turpat.
- ⁴⁴ Turpat, 275., 240.–241. lp.
- ⁴⁵ Turpat.
- ⁴⁶ LNA-LVVA, 214–2–275, 173.–174., 183. lp. Vairāk sk.: Vija Daukšte (1998). Die Idee der Volksschule und der Bildung der Bauern in den livländischen Landtagen der 30er und 40er Jahre des 19. Jahrhunderts. In: Hans-Jürgen Böhmelsburg, Beate Eschment (Hg.). *Der Fremde im Dorf. Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte*. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, S. 43–62.
- ⁴⁷ LNA-LVVA, 1–898, 44. lp.
- ⁴⁸ August von Bock. Volksschulen. *Das Inland*, 1840, Nr. 2.

- ⁴⁹ *Latviešu Avīzes*, 1841, Nr. 52; 1844, Nr. 8, 43.
- ⁵⁰ Turpat.
- ⁵¹ Alexander von Bruiningk. Einige Mitteilungen über das Landvolkschulwesen in Livland. *Das Inland*, 1845, Nr. 40.
- ⁵² Pauls Daija (2016). Vēsture un atmiņa tautas apgaismības literatūrā: Kurzemes un Vidzemes kalendāri (1762–1822). No: *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 87. lpp.
- ⁵³ Anita Mächler (1980). Aspekte der Volksschulpolitik in Preussen im 19. Jahrhundert. Ein Überblick über wichtige gesetzliche Grundlagen im Hinblick auf ausgewählte Gesichtspunkte. In: Peter Baumgart (Hg.). *Bildungspolitik in Preussen zur Zeit der des Kaiserreichs* (Preussen in der Geschichte, Bd. 1). Stuttgart: Klett-Cotta, S. 224.
- ⁵⁴ Michael Sauer (1998). *Vom "Schulehalten" zum Unterricht: Preussische Volksschule im 19. Jahrhundert* (Studien und Dokumentationen zur deutschen Bildungsgeschichte, Bd. 69). Köln: Böhlau, S. 60.
- ⁵⁵ Turpat, 62. lpp.
- ⁵⁶ Annemarie Haase (1991). Bildungswesen. Sachsen-Anhalt. In: Herman Heckman (Hg.). *Historische Landeskunde Mitteldeutschlands, Sachsen. Würzburg*: Weidlich, S. 195.
- ⁵⁷ Turpat.
- ⁵⁸ Veisenfelsas skolotāju semināra stundu plāni [vācu val.] (1840). *Landesarchiv Sachsen-Anhalt. Abteilung Merseburg* (turpmāk: LHASA, MER), C 48 II a, Nr. 3564, XIII.
- ⁵⁹ Turpat, C 48 II b, Nr. 2056. Bd. II, S. 58–68; C 48 I a, Nr. 192, Bd. II.
- ⁶⁰ Vairāk sk.: Vija Daukšte (2009). Ferdinands Valters: Dzīve un darbība Vidzemes evaņģēliski-luteriskajā baznīcā. No: *Vidzeme, baznīca, sabiedrība laikmetu maiņā*. Valmiera: Vidzemes Augstskola, 104.–114. lpp.
- ⁶¹ LNA-LVVA, 214–2–274, 103. lp.
- ⁶² Turpat.
- ⁶³ S. Uvarova ziņojums caram Nikolajam I [krievu. val.], 07.06.1838. *Krievijas Valsts vēstures arhīvs Pēterburgā* (turpmāk: KVVA-Pb), 733–10–126, 4. lp.
- ⁶⁴ Guleke. *Geschichte*, S. 51; Vičs. *Latviešu skolu vēsture*. Trešā grāmata, 136. lpp.
- ⁶⁵ Julius Walter (1891). *Bischof Dr. Ferdinand Walter, weil. General-superintendent von Livland*. Leipzig: Duncker & Humblot, S. 142–144.
- ⁶⁶ Turpat; Guleke. *Geschichte*, S. 51.
- ⁶⁷ Guleke. *Geschichte*, S. 53.
- ⁶⁸ Turpat, 51.–54. lpp.; Peterson. *Das ritterschaftliche*, S. 15; Vičs. *Latviešu skolu vēsture*. Trešā grāmata, 141.–143. lpp.
- ⁶⁹ Guleke. *Geschichte*, S. 54.
- ⁷⁰ Vičs. *Latviešu skolu vēsture*. Trešā grāmata, 143. lpp.
- ⁷¹ Turpat, 150.–151. lpp.
- ⁷² Guleke. *Geschichte*, S. 55.

- ⁷³ KVVA-Pb, 1284–27–102, 110. –132. lp. Sk. arī LNA-LVVA, 5759–2–401, 16.–17. lp. (Auszug aus den Beschlüssen des Landtages 1842. In Betreff den bäuerlichen Verhältnissen in Livland in moralischen und intellektuellen Beziehung...) Iecerētais seminārs un zemkopības skola netika atvērta.
- ⁷⁴ Heinrich Thimme (1938). *Kirche und nationale Frage in Livland während der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts: der Pastor und Generalsuperintendent Ferdinand Walter un seine Zeit*. Königsberg (Pr) und Berlin W. 35: Ost-Europa-Verlag, S. 47–48.
- ⁷⁵ M. Esena atskaite par 1847. gadu [vācu val.] (1848). KVVA-Pb, 1281–4–47, 49. lp.
- ⁷⁶ Peterson. *Das ritterschaftliche*, S. 176–259.
- ⁷⁷ Ludvigs Adamovičs (1947). *Dzimtenes baznīcas vēsture*. Detmolda: Pēteris Mantnieks, Edgars Ķiploks, 67.–68. lpp.
- ⁷⁸ KVVA-Pb, 1281–4–366, 65. lp.

FROM A SERF TO A TEACHER: THE ABOLITION OF SERFDOM IN THE GOVERNORATE OF LIVONIA AND PEASANT EDUCATION

Vija Daukšte

Dr. hist., senior researcher, National Library of Latvia.

Research interests: the history of Latvian schools and the school policy of Baltic German landlords in the 19th century.

The paper discusses the ideas of reforms of peasant schools and education in the Russian Empire in general and its Baltic governorates in particular in the early 19th century, the evolution of the peasant education policy of the local Baltic German elite and its implementation in the school legislation. The focus rests on different views on the school issue within the ruling circles as well as on efforts to define the goals and determine the content of education targeted at the peasant class. The paper offers a detailed case study of the situation in the Governorate of Livonia. Chronologically, the article covers the first decades of the 19th century, until the mid-1840s. The study is based on critical analysis and interpretation of both the unpublished and published sources of history. In the course of research, the author has also performed a critical interpretation of the published studies of the history of schools and education and, in particular, school policy. The research findings allow drawing the conclusion that in the first half of the 19th century there formed the school policy of the ruling elite of Livonian landlords that laid foundations for the system of peasant education and for educational content that was in line with the perception and practice of European countries. The school

legislation and literature state that the peasant education system with two-level schools – civil parish school (*Gemeindeschule*) and parish schools (*Parochialschule*) – were included in a single notion of elementary school (*tautskola*). The contribution of the part of the Baltic German elite and evangelical Lutheran clergy, who understood the economic and social developments and changes in society of the epoch, in the establishment and development of the Latvian elementary school system is indisputable. It was the basis on which the first generation of Latvian intelligentsia developed in the course of the 19th century, which in turn contributed to the formation of a cultural nation.

Key words: school legislation, peasant schools and education, school policy, preparation of peasant school teachers.

Summary

More than 200 years have passed since the abolition of serfdom in the territory of present-day Latvia and Estonia, then the Baltic governorates or the so-called Baltic provinces of the tsarist Russian Empire – Estonia, Livonia and Courland, an event that dictated the further economic, social, cultural, national and in a sense also political development of all of these provinces. The new agrarian legislation not only introduced new agrarian relations in the countryside of Latvia and Estonia, but also included an extensive regulation of peasant schools and education. The laws of 1816, 1817 and 1819 created a new foundation for further development of the system of the lowest level of education.

The paper examines the ideas for reforms of peasant schools and education in the Russian Empire in general and its Baltic governorates in particular in the early 19th century, the evolution of the peasant education policy of the local Baltic German elite and its implementation in the school legislation. The focus rests on different views on the school issue within the ruling circles as well as on efforts to define the goals and determine the content of education targeted at the peasant class. The paper offers a detailed case study of the situation in the Governorate of Livonia. Chronologically, the paper covers the first decades of the century until the mid-1840s. The study is based on a critical analysis and interpretation of both published and unpublished historical sources. In the course of research, the author has also critically evaluated the so far published studies on the history of schools and education and especially on school policy. The research findings allow drawing the conclusion that in the first half of the 19th century there formed the school policy of the ruling elite of Livonian landlords that laid foundations for the system of peasant education and for educational content that was in line with the perception and practice of European countries. As a result, the development of

an educated Latvian society and Latvian intellectual circles, including peasant school teachers was promoted.

The political processes and intellectual trends, which dictated the dynamic development of Latin Europe in the 19th century, also affected the Russian Empire, including its Baltic governorates. In 1802, the administration of Tsar Alexander I (1801-1825) embarked on a course towards liberal reforms. The intention was to create a unitary education system throughout the Empire, from elementary schools to universities, with a single, centralised administration. Following the practice of the Europe of the Modern Period, the Russian Empire set off on the path towards the development of a national education system. To carry out the plan, there were set up six education regions with a university in the centre of each of them and school matters were placed under the authority of universities. The Baltic governorates – Livonia, Courland and Estonia – were included in Dorpat (mod. Tartu) education region and subjugated to the newly opened Dorpat University. The School Committee of Dorpat education region under the leadership of the rector of the university Georg Friedrich Parrot (1802-1826) elaborated a *Regulation on Parish Schools in Dorpat Education Region*. In 1805, it was approved by the Minister for the Enlightenment of the People. However, the regulation was never put into effect. The imperial legislative initiative was interrupted by the conservative disposition in the ruling circles and later by war with Napoleon's France.

The Livonian landlords raised these issues anew in the second decade of the 19th century when the focus was on the need for new agrarian relations. Articles 516 and 517 of the Livonian Peasant Law established a new procedure for the setting up, running and administration of peasant schools. The law also defined school calendar and the content of education. The law required that in the Governorate of Livonia per each 500 male souls there be opened one civil parish school (*Gemeindeschule*) and per 2000 souls of both sexes – one parish school (*Parochialschule*). Civil parish schools were mainly meant for the children of poor peasants in order to prepare them for religious confirmation. The content of education was adapted to the purpose: reading, recital of catechism and singing of church songs. Parish schools, being the highest-level elementary schools, were meant for the children of well-off farm owners and their content of education also included sciences such as history and geography. The graduates from the parish schools were to become civil parish clerks or teachers at civil parish schools. The school laws of 1819 should be seen as a positive step that drew the understanding of the need for the education of peasants closer to the practice that was generally recognised in the European countries at the turn of the 18th-19th centuries. These

issues remained on the agenda of the Baltic German political elite for the whole century until the beginning of Russification in the 1880s.

After 1819, school issues came into the focus of the church synods of the Livonian Evangelical Lutheran Church and the Diets (*Landtags*) of Livonian landlords. The discussions centred on issues pertaining to the content and goal of education appropriate for the peasant class. Discussions were also taking place in the public space through press publications. The most active participants were *Das Inland*, which was issued in Dorpat, and *Latviešu Avīzes*, which was targeted at the Latvian reader. The clash of opinion pronouncedly revealed the wish of the conservative wing consisting of landlords and clergy to limit the content of peasant education as much as possible because, in their view, education should not be allowed to alienate peasants from their social class and its traditional working environment. The liberally minded representatives held an opposite view: that the welfare and economic progress of the entire country depended on the welfare and education of peasants. Gradually there emerged an understanding that modern, market-oriented agriculture created a need not only for strong manor farms but also for strong peasant farms and motivated peasants. The discussions testified to a gradual change of opinion. While in the 18th century the Enlightenment ideal in the Governorate of Livonia had been a civilised (*Veredlung*), happy and well-off peasant – serf, to be achieved by the education of peasants, now a new ideal emerged: an educated, civilized and economically skilled peasant who is loyal to the existing system and free from serfdom relations.

Following the example set by the German lands, Prussia in particular, in the 1830s the idea that the teacher's job should be sovereign and requires special preparedness gradually received an increasing amount of attention. After prolonged discussions, a landlords'-sponsored seminary for teachers of peasant schools of the Latvian part of the Governorate of Livonia was opened in Wolmar (mod. Valmiera) on M. Luther's Day, 10 November 1839, and an appeal was issued for everyone who might be interested to apply for studies and to prepare for exams. The Estonians with sufficient German language skills were also invited to apply. Under the leadership of J. Cimze, the Valmiera-Valka Teachers' Seminary operated successfully until 1890. During this time, 479 students received instruction in the Valmiera-Valka J. Cimze's Teachers' Seminary. 308 of them subsequently worked as teachers.